

เรื่องพระจอมเกล้าฯ

พระนิพนธ์

สมเด็จพระยาคํารักราชานุภาพ

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

คุณหญิงศรีสังกร ต.จ.

(ดาบ จารุรัตน์)

ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

๑๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๐๐

เรื่องพระจอมเกล้าฯ

พระนิพนธ์

สมเด็จพระปาดำรงราชานุภาพ

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

คุณหญิงศรีสังกร ต.จ.

(ตาบ จารุรัตน์)

ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

๑๙ มกราคม พ.ศ. ๒๕๐๐

คำนำ

คุณชม จารุรัตน์ ได้มาขอพิมพ์พระนิพนธ์ของเสด็จพ่อ
เรื่อง พระราชประวัติ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ในงานศพ คุณหญิงตาบ ศรีสังกร ต.จ. ผู้เป็นมารดาของเธอ
ข้าพเจ้าได้อนุญาตให้พิมพ์ได้ด้วยความยินดีเป็นอย่างยิ่ง ทั้งนี้
เพราะเห็นว่าจะได้ประโยชน์เหมาะแก่เวลาหลายประการ คือ:-

- ๑ สมัยรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
นั้น นับว่าเป็นสมัยที่ได้มีการเปลี่ยนแปลงทั้งภายใน
นอกและภายในประเทศอย่างใหญ่หลวง เพราะ
เป็นเวลาที่เราตะวันตก มามีอำนาจอยู่ใน ทางตะวันออก
ประเทศนี้ และผลที่เขาแย่งประโยชน์กันเองนั้น
เป็นเหตุให้ทุกประเทศต่างรีบรวบรัดเอาเป็นเมืองขึ้นไป
ตาม ๆ กัน ยังคงมีแต่เราไทยประเทศเดียวที่รื้อเท่าถึง
การ และรักษาอิสรภาพไว้ได้ เป็นเหตุหนึ่งที่เรา
ควรรู้และภูมิใจว่าทำได้อย่างไร

๒ เมื่อรักษาเอกราชไว้ได้แล้ว มีสิ่งไรบ้างที่เราต้องแก้ไข
เพื่อให้เหมาะแก่การภายนอก เป็นเรื่องทราบทางนั้น
เพราะการรุกรานของชาวต่างประเทศอย่างถูกต้องนั้น เราจะได้ไม่
ทำอะไรผิดซ้ำทรากร และรู้เหตุผลว่าอะไรเป็นอะไร
อย่างน้อยก็รู้ได้ว่า อ้อ, รัชกาลที่ ๔ ยังไม่มีเรือบิน
เขาไปอเมริกาทันถึง ๒ เดือนจึงจะถึง !

๓ ถึงเวลาแล้วที่เราจะรู้เรื่องของตัวเองให้ถูกต้อง มิฉะนั้น
จะมีคนเขาแต่งให้เช่นเรื่อง The King and I แล้ว
เราก็ไม่มีความรู้จะเถียงกับเขาว่าผิดอย่างไรได้ ดังที่
เป็นอยู่ในบัดนี้.

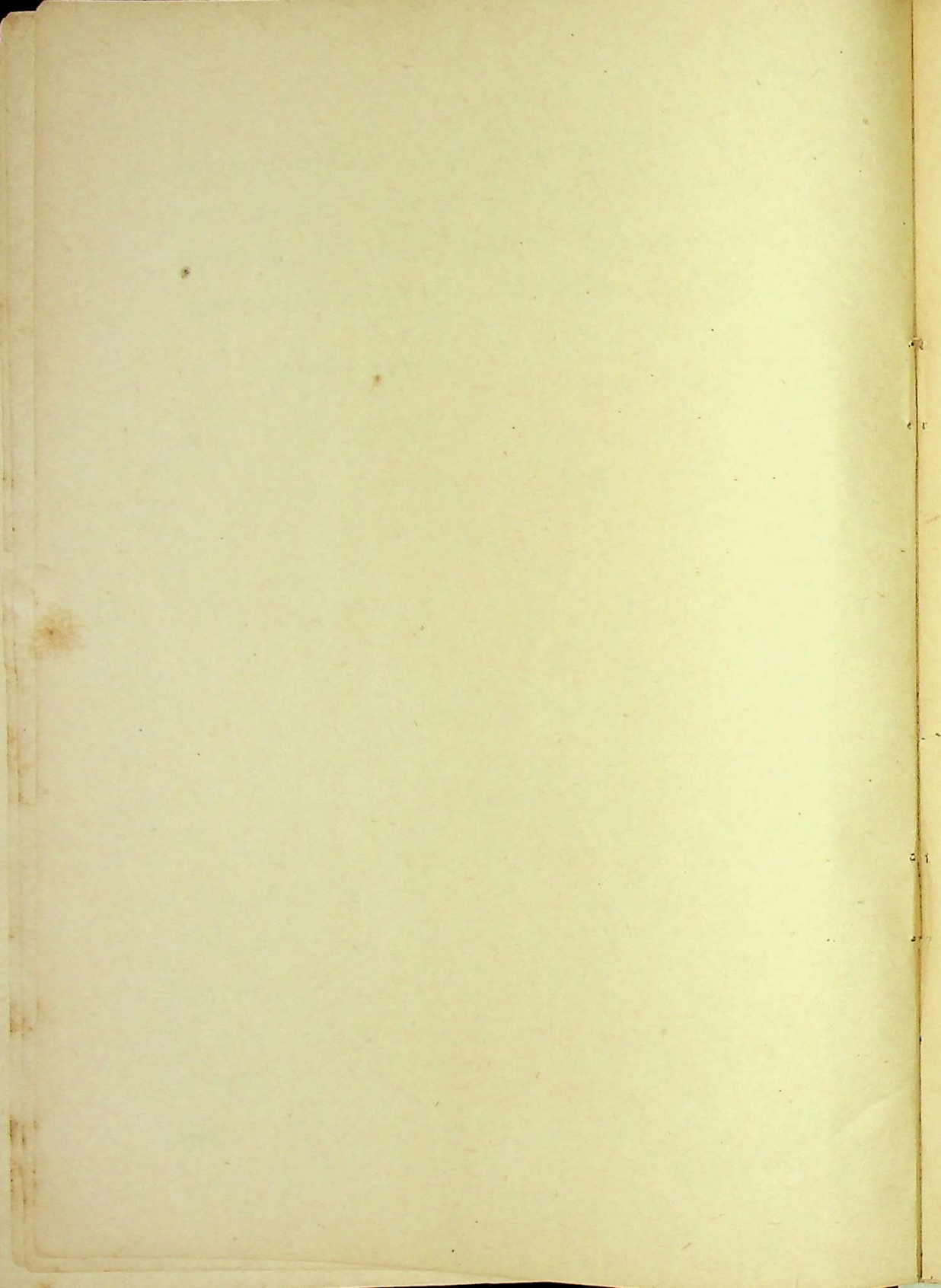
๔ เมื่อเรารู้แล้วก็ได้ตัดสินใจว่า พระบาท สมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ได้ทรงเห็นอยากมาพระองค์
เดียวโดยเฉพาะในเรื่องเกี่ยวแก่การต่างประเทศ เวลา
ที่จะทรงพักผ่อนก็แทบจะไม่มี สมควรหรือไม่ที่จะได้
ทรงรับรางวัลด้วยการดำว่าเป็นการตอบแทน ?

ฉนั้นหนังสือเล่มนี้ จึง จะเป็น ประโยชน์ใน การให้ความรู้
อย่างกว้างขวางอย่างหนึ่ง และให้ความยุติธรรมแก่ผู้เห็นอยากมา
แล้วด้วยอีกอย่างหนึ่ง เพื่อจะได้เกิดผลเป็นการหนุนกำลังใจคน
ให้อยากทำดีต่อไปทุกยุคทุกสมัย บ้านเมืองของเราจะได้เต็ม
ไปด้วยคนดี ที่ชอบทำแต่บุญอันจะนำความสุขมาให้เป็นส่วนรวม
คือ-ชาติ

ขอกุศลกรรมที่ คุณชม จารุรัตน์ ได้กระทำตามหน้าที่
ของบุตรที่ดี พร้อมทั้งความปรารถนาดีอันเหมาะสมแก่กาลเวลาดัง
ได้พรรณามาแล้วนั้น จงได้เกิดผลเป็นคุณประโยชน์สนองบุญ
แก่ทั้งท่านที่ล่วงลับไปแล้ว และผู้ที่ยังอยู่ข้างหลังทั่วกันเทอญ.

พนพิศมย์ ดิศกุล

พ.ศ. ๒๔๘๕

เรื่องพระราชประวัติ
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อก่อนเสวยราชย์

พ.ศ. ๒๓๔๗-๒๓๔๘

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จสมภพในรัชกาล
ที่ ๓ เมื่อปีชวด วันพฤหัสบดีที่ ๑๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๔๗ ในเวลานั้น
สมเด็จพระบรมชนกนาถ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)
ยังดำรงพระยศเป็น สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศร
สุนทร เสด็จประทับอยู่ ณ พระราชวังเดิมกรุงธนบุรี ด้วยกัน
กับสมเด็จพระ (ศรีสุริเยนทร) บรมราชชนนี ซึ่งเป็นเจ้าฟ้าฝ่ายใน
ด้วยเป็นพระธิดาสมเด็จพระเจ้าฟ้างเอก เจ้าฟ้ากรมพระศรีสุรินทราธิ
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระยศเป็น สมเด็จพระ
เจ้าฟ้าหลานเธอ มาตั้งแต่ประสูติจนถึงรัชกาลที่ ๓ เมื่อพระชันษา
ได้ ๖ ปี ในระหว่างนั้นได้เสด็จและทรงจำพระบรมอัยกาธิราชพระบาท
สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้ ด้วยเหตุนี้เมื่อทรงสร้างพระมหา
สถูปองค์ที่ ๔ ที่วัดพระเชตุพน ฯ จึงมีพระราชดำริตั้งไว้ว่าพระเจ้า
แผ่นดินภายหลังไม่ต้องทรงถือเป็นแบบอย่าง เพราะพระเจ้าแผ่นดิน
๔ พระองค์นี้ได้เคยทรงเห็นกันและกัน ดังนี้

ถึงรัชกาลที่ ๒ เสด็จเข้ามาอยู่ในพระบรมมหาราชวัง ประทับ

ที่คานักแดง (อยู่ตรงที่สร้างคานักส้มเค็ดพระปิตุจฉาเจ้า ดุขมา
มาร์ส) อันส้มเค็ดกรมพระศรีสุดารักษ์กับส้มเค็ดพระชนนเคยเค็ดจ
อยู่มาแต่ก่อน* ทรงพระยศเป็น ส้มเค็ดพระราชโอรสพระองค์ใหญ่
คนทองหลายเรียกกันว่า “ทูตกระหม่อมฟ้าพระองค์ใหญ่” แต่มัก
เรียกกันโดยสะดวกปากว่า “ทูตกระหม่อมใหญ่” มิฉะนั้นเรียกว่า
“เจ้าฟ้าพระองค์ใหญ่” หรือ “เจ้าฟ้าใหญ่” เรียกกันอย่างนับ
มาจนเสวยราชย์^๒

จะกล่าวถึงเรื่องพระราชทานพระนาม แทรกลงตรงนี้ ดูก็น้อย
ด้วย มีผู้แต่งหนังสือเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว กล่าวว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกพระราช-
ทานพระนามว่า “เจ้าฟ้ามงกุฎ” มาแต่แรกประสูติ ความจริงจะ
เป็นอย่างนั้นไม่ได้ ด้วยประเพณีการพระราชทานพระนามเจ้าฟ้า
มาแต่โบราณ พระราชทานต่อเมื่อพระชนษาได้ ๙ ปี (หรือมิฉะนั้น
ก็เมื่อใดก็ได้) มีพิธีสำหรับการนั้นโดยเฉพาะ คำที่เรียกเมื่อก่อน
ได้พระราชทานพระนามเป็นแต่คนทองหลายเรียกกันโดยสมมุติ เช่น
เรียกว่า เจ้าฟ้าพระองค์ใหญ่และพระองค์น้อยเป็นต้น บางทีก็ใช้
คำแปลถ้อยออกไปตามเหตุ ยกตัวอย่างในครั้งกรุงศรีอยุธยา เช่น

(๑) เมื่อสร้างพระอภิเนาวนิเวศน์โปรดฯ ให้หรือที่คานักหลังที่เสด็จประทับไปสร้าง
เป็นคอกในบริเวณนั้น พระราชทานนามว่า พระที่นั่งมุลมณเฑียร เดิมนั้นย้ายไปปลูกเป็น
โรงเรียนอยู่หน้าวัดเขมาภิรตาราม

(๒) พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวตรัสเรียกว่า “ท่านฟ้าใหญ่” ฝรั่งเศสเรียกว่า
Chow fa yai เจ้าฟ้าใหญ่

เรียกว่า เจ้าฟ้าเพชร เจ้าฟ้าพร เจ้าฟ้ากุ้ง และเจ้าฟ้าดอกมะเดื่อ^๑
 เป็นต้น ประเพณีพระราชทานพระนามเจ้าฟ้าในกรุงรัตนโกสินทร์นั้น
 จดหมายเหตุดำรงไว้ เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
 เสด็จมาขึ้นพระที่นั่งมณีนพรัตน์ พระราชโอรสธิดาเป็นเจ้าฟ้า ๔ พระองค์ ที่ทรง
 พระเจริญวัยแล้วพระราชทานพระนาม เป็น กรม ทศเดยว ๓ พระองค์
 คือเจ้าฟ้ากรมทศเดยวธิดาพระองค์ ๑ เจ้าฟ้ากรมขุนเดชาณรงค์
 พระองค์ ๑ เจ้าฟ้าหญิงกรมขุนศรีสุนทรเทพพระองค์ ๑ เจ้าฟ้าพระ
 ราชธิดาพระองค์น้อยยังทรงพระเยาว์ พระราชทานพระนามว่าเจ้าฟ้า
 ประภาวดี^๒ ภายหลังจึงสถาปนาเป็นเจ้าฟ้ากรมขุนเทพยวดี ต่อมา
 เมื่อเสด็จราชัยแด่สมเด็จพระราชบิดาออกพระองค์ ๑ พระราชทาน
 พระนามว่าเจ้าฟ้ากษัตริย์เทยวดี เมื่อรัชกาลที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
 มีพระราชโอรส เป็นเจ้าฟ้า เมื่อก่อนเสด็จ
 ราชัย ๒ พระองค์ และมาามพระราชโอรสเมื่อเสด็จราชัยแด่เป็น
 เจ้าฟ้าอีก ๓ พระองค์ เจ้าฟ้า ๕ พระองค์นั้นเจริญพระชันษาขึ้นรับ
 พระราชทานพระนามในรัชกาลที่ ๒ แต่ ๓ พระองค์ คือ เจ้าฟ้ามิ่งกุฎา
 (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ได้รับพระราชทานพระ-
 นามเมื่อท้าวพระยาดรงพระองค์ ๑ ก่อนนามพระราชทานพระนามเจ้าฟ้า

๑. สันนิษฐานว่า เจ้าฟ้าเพชร (คือพระเจ้าท้ายสระ) และเจ้าฟ้าพร (คือพระเจ้าบรมโกศ) เห็นจะเรียกตามพระนามเดิมเมื่อก่อนเป็นเจ้า เจ้าฟ้ากุ้งนั้นอาจจะมาแต่มีนิตต์
 ในปีที่ประสูติเช่นกุ้งชุมถึกปกติ เหมือนอย่างเจ้าฟ้าดอกมะเดื่อ มาแต่มีนิตต์ด้วย ประสพ
 เวลาต้นมะเดื่อออกดอก อันเป็นของประหลาดมิใคร่จะมี

๒. ในหนังสือบางเรื่องว่า ประไพวดี

จุฑามณี (พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว) พระองค์ ๑ กับ
 เจ้าฟ้าอาภรณ์^๑ พระองค์ ๑ แต่เจ้าฟ้า^๒อีก ๒ พระองค์ยังทรงพระเยาว์
 ไม่ทันได้รับพระราชทานพระนามในรัชกาลที่ ๒ เรียกพระนามแต่ว่า
 เจ้าฟ้ากตาง (คือสมเด็จพระยาบรมมหาราช^๓) กับเจ้าฟ้า^๔ปด^๕ ๆ
 ต้นพระชนม์^๖ เดียวใน รัชกาล^๗ ที่ ๓ เหลือแต่เจ้าฟ้ากตาง มาจนถึง
 รัชกาล^๘ ที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงพระราชทาน
 พระนามว่าเจ้าฟ้ามหามาลา พิจารณาตาม^๙อย่าง^{๑๐}ที่ปรากฏดัง
 กล่าวมา เห็นได้ว่าการพระราชทานพระนามเจ้าฟ้า^{๑๑}แต่แรกประสูติ
 นั้น เมื่อรัชกาล^{๑๒} ที่ ๑ ยังห้ามธรรมเนียม^{๑๓}ไม่^{๑๔} ที่จริงประเพณีพระ-
 ราชทานพระนามแต่เมื่อแรกประสูติ (ได้เดือนหนึ่ง) เพิ่งมาเกิดขึ้นใน
 รัชกาล^{๑๕} ที่ ๔ ด้วยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่โปรดจะ
 ให้คน^{๑๖}ดม^{๑๗}ต^{๑๘}เรียกกันตามชอบใจ เช่นเรียกเจ้าฟ้า^{๑๙}ก^{๒๐}ง^{๒๑}และเจ้าฟ้า^{๒๒}ค^{๒๓}อ^{๒๔}
 ก^{๒๕}ม^{๒๖}ะ^{๒๗}เด^{๒๘}อ^{๒๙} จึงพระราชทานนามแต่แรกประสูติ ถึงกระนั้นก็ยัง^{๓๐}ไม่^{๓๑}
 คน^{๓๒}เรียกตาม^{๓๓}ดม^{๓๔}ต^{๓๕} เช่นว่า^{๓๖}ทุ^{๓๗}ด^{๓๘}ระ^{๓๙}หม^{๔๐}ม^{๔๑}ใหญ่^{๔๒}และ^{๔๓}ทุ^{๔๔}ด^{๔๕}ระ^{๔๖}หม^{๔๗}ม^{๔๘}เ^{๔๙}็ก^{๕๐}
 เป็น^{๕๑}ค^{๕๒}น^{๕๓} ด้วย^{๕๔}ถ^{๕๕}ก^{๕๖}ก^{๕๗}น^{๕๘}ว^{๕๙}า^{๖๐}เป็น^{๖๑}การ^{๖๒}เค^{๖๓}าร^{๖๔}พ^{๖๕} ที่ว่า^{๖๖}พระ^{๖๗}บ^{๖๘}า^{๖๙}ท^{๗๐}ม^{๗๑}เ^{๗๒}ด^{๗๓}จ^{๗๔}พระ^{๗๕}พุ^{๗๖}ท^{๗๗}-
 ย^{๗๘}อ^{๗๙}ค^{๘๐}ฟ^{๘๑}า^{๘๒}จุ^{๘๓}พ^{๘๔}า^{๘๕}โด^{๘๖}ก^{๘๗} พระ^{๘๘}รา^{๘๙}ช^{๙๐}า^{๙๑}น^{๙๒} พระ^{๙๓}น^{๙๔}าม^{๙๕} พระ^{๙๖}บ^{๙๗}า^{๙๘}ท^{๙๙}ม^{๑๐๐}เ^{๑๐๑}ด^{๑๐๒}จ^{๑๐๓}
 เจ^{๑๐๔}า^{๑๐๕}อ^{๑๐๖}ย^{๑๐๗}ห^{๑๐๘}ู^{๑๐๙}ว^{๑๑๐} ยัง^{๑๑๑}ม^{๑๑๒}ข^{๑๑๓}อ^{๑๑๔}ค^{๑๑๕}า^{๑๑๖}น^{๑๑๗}อ^{๑๑๘}ก^{๑๑๙}ข^{๑๒๐}อ^{๑๒๑}ห^{๑๒๒}น^{๑๒๓} ด้วย^{๑๒๔}เจ^{๑๒๕}า^{๑๒๖}ฟ^{๑๒๗}า^{๑๒๘}ย^{๑๒๙}า^{๑๓๐}ย^{๑๓๑}พระ^{๑๓๒}เช^{๑๓๓}ษ^{๑๓๔}ฐ^{๑๓๕}า^{๑๓๖}ง^{๑๓๗}
 พระ^{๑๓๘}บ^{๑๓๙}า^{๑๔๐}ท^{๑๔๑}ม^{๑๔๒}เ^{๑๔๓}ด^{๑๔๔}จ^{๑๔๕}พระ^{๑๔๖}จ^{๑๔๗}อม^{๑๔๘}เ^{๑๔๙}ด^{๑๕๐}า^{๑๕๑}เจ^{๑๕๒}า^{๑๕๓}อ^{๑๕๔}ย^{๑๕๕}ห^{๑๕๖}ู^{๑๕๗}ม^{๑๕๘}พระ^{๑๕๙}อ^{๑๖๐}ก^{๑๖๑}ห^{๑๖๒}น^{๑๖๓}
 เป็น^{๑๖๔} “ ห^{๑๖๕}ว^{๑๖๖}บ ” กับ^{๑๖๗}ไ^{๑๖๘}ด^{๑๖๙}พระ^{๑๗๐}รา^{๑๗๑}ช^{๑๗๒}า^{๑๗๓}น^{๑๗๔}พระ^{๑๗๕}น^{๑๗๖}าม^{๑๗๗} และ^{๑๗๘}ไ^{๑๗๙}ม่^{๑๘๐}พระ^{๑๘๑}น^{๑๘๒}าม^{๑๘๓}ป^{๑๘๔}ร^{๑๘๕}า^{๑๘๖}ก^{๑๘๗}
 เพราะ^{๑๘๘}ต^{๑๘๙}น^{๑๙๐}พระ^{๑๙๑}ช^{๑๙๒}น^{๑๙๓}ม^{๑๙๔}เด^{๑๙๕}ย^{๑๙๖}เ^{๑๙๗}ด^{๑๙๘}เ^{๑๙๙}ม^{๒๐๐}ย^{๒๐๑}ง^{๒๐๒}ท^{๒๐๓}ร^{๒๐๔}ง^{๒๐๕}พระ^{๒๐๖}ย^{๒๐๗}า^{๒๐๘}ว^{๒๐๙} พระ^{๒๑๐}บ^{๒๑๑}า^{๒๑๒}ท^{๒๑๓}ม^{๒๑๔}เ^{๒๑๕}ด^{๒๑๖}จ^{๒๑๗}
 จ^{๒๑๘}อม^{๒๑๙}เ^{๒๒๐}ด^{๒๒๑}า^{๒๒๒}เจ^{๒๒๓}า^{๒๒๔}อ^{๒๒๕}ย^{๒๒๖}ห^{๒๒๗}ู^{๒๒๘}ว^{๒๒๙} จึง^{๒๓๐}ป^{๒๓๑}ร^{๒๓๒}อ^{๒๓๓}ให้^{๒๓๔}ร^{๒๓๕}เ^{๒๓๖}ย^{๒๓๗}ก^{๒๓๘}พระ^{๒๓๙}น^{๒๔๐}าม^{๒๔๑}ว่า “ เจ^{๒๔๒}า^{๒๔๓}ฟ^{๒๔๔}า^{๒๔๕}ร^{๒๔๖}า^{๒๔๗}ช^{๒๔๘}กุ^{๒๔๙}ม^{๒๕๐}า^{๒๕๑}ร ”

อธิบายที่กล่าวมาเป็นหลักฐานให้เห็นว่า ที่อ้างว่า พระบาท สมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระราชทาน พระนาม พระบาท สมเด็จพระจอม-
เกล้าเจ้าอยู่หัวว่า เจ้าฟ้ามงกุฏ ฯ นั้นห้ามมดไม่ ย่อมชอนนอกซึ่ง
กล่าวไว้ในหนังสือเดิมพระเกียรติคุณ ข้อหนึ่งว่าพระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรด ฯ ให้เอา เสวตฉัตรไป แฉวน ตรงที่ ประดิษ-
ธอนกเกิดด้วยคนแค้นเป็นไพร่ ไม่รู้คำอธิบายของคำที่พูดกันว่าเจ้า
นายประเสริฐ “ในเสวตฉัตร” หรือ “นอกเสวตฉัตร” อันที่จริงหมาย
ความเพียงว่าประเสริฐเมื่อสมเด็จพระบรมชนกนาถ เสด็จราชย์แดงหรือ
ประเสริฐเมื่อก่อน เสด็จราชย์เท่านั้นเอง ประเพณีเอาเสวตฉัตรไป
แฉวนดำหรับให้เจ้านายประเสริฐในร่มเงาห้ามมด อีกข้อหนึ่งซึ่งว่า
เมื่อสมเด็จพระศรีสุริเยนทรมหาราชสวรรคต พระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จไปประทับอยู่ที่ตำหนักแพ ให้ข้าหลวงคอย
ดับพระอาการ ปรากฏว่า ขอนกเห็นได้ว่าเป็นความเท็จไม่มีมด
ด้วยสมเด็จพระศรีสุริเยนทรมหาราชเอยพระราชมหาราชโอรสแล้ว ห้ามเหตุที่จะ
ทรงวิตกไม่ แม้จะมีเหตุถึงต้องทรงพระวิตก ถ้าทรงวิตกมากก็
เสด็จไปเยี่ยมถึงวัง ถ้าไม่ถึงเช่นนั้นก็ไปโปรด ฯ ให้ข้าหลวง
ไปดับพระอาการปรากฏว่าในพระราชวัง เหตุใดจึงจะเสด็จไป
ประทับให้ดับพระอาการอยู่ตรงทางตำหนักแพ ข้อความเหล่านี้เป็น
ของผิดไม่ทราบประเพณีคดีประเพณีอื่นในหนังสือที่ตนแต่ง หวังจะ
ให้คนชมว่าวิเศษ แต่น่าอนาถใจที่มดกัดจนต้องอันควรจะรู้ว่าเป็น
เท็จยอมเชื่อถึงคิดเอา มาลงในหนังสือที่ตนแต่งพิมพ์ในภายหลัง ฉะนั้น

ได้เคยบอกแก่แก่แล้ว ว่าถึงไม่จริงนัก ก็เป็นการ เกลียดพระเกียรติ
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดันเห็นว่าแต่งหนังสือเกลียด
พระเกียรติควรกล่าวแต่เป็นความจริง ถ้าเอาความเท็จมากถ้าง
หาเป็นพระเกียรติไม่ หนังสือเกลียดพระเกียรติด้วยความเท็จที่ว่ามา
มีฉบับพิมพ์แพร่หลายอยู่ ดูเหมือนผู้แต่งเชื่อกันว่าจริงมากจน
จึงเห็นควรบอกไว้ให้ทราบ

การศึกษาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยัง
ทรงพระเยาว์ได้เริ่มเรียนอักษรสมัยในสำนักสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์
(ขุน) วัดโมฬีโลก ๆ (รวมกันกับอาจารย์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัว) แต่ยังได้ศึกษาพระราชนิพนธ์ในพระราชนิพนธ์เดิม ครั้นได้
เข้ามาอยู่ในพระบรมมหาราชวัง ก็ทรงศึกษาวิชาความรู้สำหรับพระ
ราชกุมารต่อมา พึ่งต้นนิษฐานได้ว่าวิชาความรู้อย่างใดที่นิยมกันใน
สมัยนั้นว่าสมควร แก่ชีวิตราชกุมาร อันตั้งศักดิ์ คงได้ศึกษาต่อ
วิชาความรู้วิชาการนั้น ๆ ทุกอย่าง ซึ่งเห็นปรากฏในสมัยเมื่อเสวย
ราชย์ แม้ได้เสด็จไปทรงผนวชอยู่ถึง ๒๗ พรรษา ยังทรงม้าและยิง
ปืนไฟได้ไม่ถนัด ถ้าว่าโดยย่อ วิชาความรู้ที่ใดซึ่งตามคติโบราณ
นิยมว่าพระราชกุมารอันตั้งศักดิ์ควรทรงศึกษา พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคงได้ทรงศึกษาสมบูรณ์ทุกอย่าง เพราะมีโอกา
สในรัชกาลที่ ๒ เป็นเวลาถึง ๑๖ ปี

ในเวลาเมื่อเสด็จดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระราชโอรสอยู่นั้น
สมเด็จพระบรมชนกนาถได้โปรด ฯ ให้มีการพระราชพิธีเฉลิมพระ

เกียรติหลายครั้ง เป็นคนแต่เมื่อพระชนษาได้ ๘ ปี มีการพระราช
 พิธดงตรง ซึ่งทำเป็นครั้งแรกในกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อปีออก
 พ.ศ. ๒๓๕๕ พระราชทานพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า
 “สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎ สมมุติเทววงศ์ พงศ์ศิว
 ราชวิชัย ชาติยราชกุมาร” ต่อการพิธีดงตรงมาถึงปี พ.ศ. ๒๓๕๘
 พวกราชมอญมณฑลเกาะลันตา เป็นชนบดคือ พม่า แล้วพา กันอพยพ ครอบ-
 ครัวหนีมาขออาศัยอยู่ในประเทศสยาม เหมือนอย่างพวกพระยาเจ่ง
 เคยอพยพมาแต่ก่อน มอญที่อพยพมาคราวนี้ สมเด็จพระเจ้า (ซึ่ง
 ได้มาเป็นพระยารัตนจักร) เป็นหัวหน้า มีจำนวนคนราว ๔๐,๐๐๐
 อพยพมาทางด้านพระเจดีย์สามองค์ แขวงจังหวัดกาญจนบุรีทาง ๑
 ทางด้านแม่สอด แขวงจังหวัดตากทาง ๑ ทางจังหวัดอุทัยธานีมา
 บ้าง แต่จำนวนไม่มากเหมือนทางจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดตาก
 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดฯ ให้กรมพระราชวัง
 บวร สดำนมณฑลเสด็จไปทรงตั้ง เมือง ประทุมธานี เป็น ที่อยู่ของมอญ
 ที่อพยพมาคราวนี้ (เรียกกันว่า มอญใหม่ เรียกพวกมอญที่อพยพ
 มากับพระเจ่ง (คชเสนี) เมื่อครั้งกรุงธนบุรีว่า “มอญเก่า”) และ
 โปรดฯ ให้เจ้าพระยาอภัยภูธร สมุหนายก คุมกำลังและเสบียง
 อาหารขึ้นไปรับครัวมอญที่เมืองตาก ส่งทางด้านพระเจดีย์สามองค์
 นั้นโปรดฯ ให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นพระ
 ชนษาได้เพียง ๑๒ ปี มีเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีเป็นพระอภิบาล
 เสด็จคุมกำลัง และเสบียงอาหารไปรับครัวมอญที่เมืองกาญจนบุรี

การที่ ต้องมีคน สำคัญ คุณกำลัง รับผิดชอบไปรับ พวกชาวต่างประเทศที่
 อพยพมาพึ่งพระบรมโพธิ์สมภารนั้น มีความจำเป็นด้วยอาจจะมั่งคั่งทั้ง
 ข้างฝ่าย โน้นยก คิดตาม จับพวก ครอบครัว ดัง เคยเข้ามาใน พระราช
 อาณาเขต หรือมิฉะนั้นพวกครัวที่อพยพมานั้นเองเพราะมากด้วยกัน
 อาจจะมากำเริบเบียดเบียนประชาชน จึงต้องแก้กำลังไปป้องกัน
 เหตุร้ายทั้ง ๒ ด้าน และมีระเบียบอาหารไปแจกจ่ายแก่พวกครัว
 มิให้เดือดร้อน เหตุใดจึงโปรด ฯ ให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวเสด็จเป็นนายกไปในครั้งนั้น พิจารณาเหตุเหมือนจะมั่งพระ
 ราช ประสงค์ ให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ โอกาส ทรง
 ศึกษาการระบอบที่ฝึก ทำนองเดียวกับที่พระองค์ได้เคยเริ่มทรง
 ศึกษา ด้วยตามเสด็จ สมเด็จ บรมชนกนาถไปใน การ ทำ สงคราม กับ
 พม่ามาแต่ยังทรงพระเยาว์ อีกสถานที่หนึ่งจะให้ปรากฏถึงเมืองพม่า
 ว่าโปรด ฯ ให้ สมเด็จพระราชโอรสพระองค์ใหญ่เสด็จ ออกไปรับ
 ข้าศึกจะได้ครั้นคร้าม และพวกมอญที่เข้ามาถึงความภักดีจะได้
 ใจ ส่วนทางการเมือง ให้เจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถเป็นผู้บังคับ
 บัญชา

ต่อมาอีกปีหนึ่งถึงขนาด พ.ศ. ๒๓๕๘ พระชนนษา ๓๓ ปี มี
 การพระราชพิธีโสกันต์ ทำเต็มความคำว่าโสกันต์เจ้าฟ้า คือปลุก
 เขาไกรลาสและตั้งทรงตั้งนานเป็นต้น แล้วทรงผนวชเป็นสามเณรในปี
 ๒๓๖๐ ประทับอยู่วัดมหาธาตุ ฯ ๘ เดือน แล้วจึงตามผนวช
 กล่าวกันว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงผนวชเป็น

ตามเนรณัน สมเด็จพระสังฆราช (ม) เป็นพระอุปัชฌาย์ สมเด็จพระ
ญาณสังวร (ด) เป็นพระอาจารย์ถวายศีล แต่เพราะห
ตามเหตุการณ์ น่าจะเกิดขึ้นกับที่กล่าว คือ สมเด็จพระญาณสังวร
เป็นพระอุปัชฌาย์ และสมเด็จพระสังฆราชเป็นพระอาจารย์ถวายศีล
เพราะ สมเด็จพระญาณสังวร เป็นผู้มีพรรษาอายุมาก หนึ่งหน้าสมเด็จพระ
สังฆราช (ม) ทั้งเป็นที่เคารพนับถือของพระราชนัดดาใน
รัชกาลที่ ๓ แม้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และพระ
บาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็เป็นศิษย์ของสมเด็จพระญาณ
สังวรมาแต่ก่อน น่าจะได้เป็นพระอุปัชฌาย์ และยังมีหลักฐาน
ประกอบ อีกอย่างหนึ่ง ด้วยถึงรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้สร้างพระเจดีย์ชน ๒ องค์เป็นคูกันอยู่ที่
ด้านหน้าวัดราชดิฐาราม (อันเป็นที่สถิตของสมเด็จพระญาณสังวร)
องค์หนึ่งทรงขนานนามว่า “พระดิรัสน์เจดีย์” ทรงอุทิศในพระนาม
ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อีกองค์หนึ่งขนานนามว่า “พระ
ดิรัจฉกเจดีย์” เป็นพระบรมราชทิศในพระนามของพระองค์เอง
ยังปรากฏอยู่ ครั้นว่าเพราะได้เคยเป็นศิษย์ สมเด็จพระญาณสังวร

๑. ที่สมเด็จพระญาณสังวรไม่ได้เป็น สมเด็จพระสังฆราชมาแต่ก่อน
เพราะท่านทรงคุณทางวิปัสสนาธุระ ไม่ได้เป็นเปรียญ แต่เมื่อสมเด็จพระสังฆราช
(ม) สิ้นพระชนม์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงตั้งสมเด็จพระ
ญาณสังวรเป็นสมเด็จพระสังฆราช เสด็จพระราชสรีรธาตุ เมื่ออายุ ท่านถึง ๘๐ ปี
เรียกกันว่า “สังฆราชโกเถื่อน” เพราะท่านเชี่ยวชาญวิปัสสนาธุระ นับว่าถึงอายุให้
โกเถื่อนเขื่องได้ด้วยอำนาจ พรหมวิหารของท่าน รูปหล่อสมเด็จพระสังฆราช
พระองค์นี้กับฐานจำลองกลายเป็นรูปโกเถื่อนมีอยู่ในวัดมหาธาตุฯ

มาด้วยกนก ๒ พระองค์

เมื่อตามนวลสามเณรแล้วเสด็จมาประทับใน บริเวณพระราชวัง
ข้างฝ่ายหน้า จะสร้างตำหนักขึ้นใหม่หรือจะใช้สถานอันใดที่มีอยู่แล้ว
จัดเป็นตำหนัก ขอนหาทราบไม่ ปรากฏแต่ว่าที่เสด็จประทับอยู่ข้าง
ด้านหน้าพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ใกล้ประตูสุวรรณบรรพต คงอยู่
ตรงที่สร้างโรงกระษาปณ์ ใหม่ในรัชกาลที่ ๕ ซึ่งเรียกว่า “หอราช
พิธีกรรม” ในบัดนี้ สมเด็จพระบรมชนกนาถโปรดฯ ให้ทรงบัญชาการ
กรมมหาดเล็ก ทั้งรับราชการอย่างอื่นอยู่ใกล้ซีกคิดพระองค์เป็นกิจ
ทรงฝึกสอนราชศาสตร์พระราชทานเอง และในคอนนกงทรงศึกษา
วิชาวิสามัญต่าง ๆ สำหรับพระราชกุมารด้วย เสด็จประทับอยู่ใน
พระบรมมหาราชวัง จนถึงปีมะเมีย พ.ศ. ๒๓๖๕ ครั้นเจ้าฟ้ากรม
หลวงพิทักษ์มนตรีขึ้นพระชนม์ จึงได้พระราชทาน พระราชวังเดิม
ครึ่งกรุงธนบุรี ให้เสด็จออกอยู่ค้างวังเมื่อพระชันษาได้ ๑๘ ปี แต่
ได้ทรงครอบครองพระราชวังเดิมไม่ถึง ๓ ปี พอปีวอก พ.ศ. ๒๓๖๗
พระชันษากถึง ๒๑ ปี เสด็จออกทรงผนวชเป็นพระภิกษุตามประเพณี
พอทรงผนวชได้ ๑๕ วันก็เมื่อยเกิดวิบคดด้วยสมเด็จพระบรมชนกนาถเสด็จ
สวรรคต

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เริ่มประชวรเมื่อ
เดือน ๘ แรม ๔ ค่ำ (ปีวอก พ.ศ. ๒๓๖๗) แต่แรกรู้สึกพระองค์ว่า
เมื่อยมัน ไปด้วยพระโสตข้างที่ไม่ถูกโรค เลยเกิดพระอาการเข้มน
ซึมจนไม่สามารถจะทรงได้ แก้อย่างไรก็ไม่ฟื้น ประชวรอยู่ ๘ วัน

ถึงวันพุธเดือน ๘ แรม ๑๑ ค่ำ ก็ตั้งจตุรพรรค ไม่ได้ดำรงมอ
 เวนราช สัมบัต พระราชทานแก่ เจ้านาย พระองค์ใดให้ เป็น ทิรชทายาท
 พระราชวงศ์ กับ เสนาบดี หัวหน้า ข้าราชการ ท่งปวง จึงต้อง ประชุม
 ปรีชากันตามธรรมเนียมโบราณ ว่าสมควรเชิญเจ้านายพระองค์ใด
 ขึ้นด้วยราชย์ ครอบครอง บ้านเมือง ในเวลานั้น ถ้าว่าตาม นิตินัย
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่ในฐาน สัมควรจะได้รับ ราช
 สัมบัต เพราะเป็น สัมเด็จพระเจ้าฟ้า ราชโอรส องค์ใหญ่ อันเกิด ด้วย
 พระอัครมเหสี แต่เมื่ออยู่ในเวลานั้นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร (คือ
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว) ซึ่งเป็นพระองค์เจ้าตูกษาเธอ
 พระองค์ใหญ่ เจริญพระชันษากว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวถึง ๑๗ ปี ได้ทรง บังคับ บัญชา ข้าราชการ ต่าง พระนคร
 พระภรรณ เมื่อตอนปลาย รัชกาลที่ ๒ ผู้คน ยำเกรง นับถือ อยู่โดยมาก
 ที่ประชุมเห็นว่าควรถวายราชสัมบัตแก่กรมหมื่นเจษฎาบดินทร บ้าน
 เมืองจึงจะเรียบร้อย เป็นปกติ จึงอาศัยเหตุที่พระบาทสมเด็จพระจอม
 เกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชอยู่ ให้ไปทูลถามว่า จะทรงปรารภ
 ราชสัมบัตหรือจะทรงผนวชต่อไป ฝ่ายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบกิตติศัพท์อยู่แล้ว ว่ากิตติกันจะถวายราชสัมบัต
 แก่พระบาท สัมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพิจารณา เห็นว่าถ้า
 พระองค์ปรารภราชสัมบัตในเวลานั้น พระราชวงศ์คงแตกสามัคค
 กัน อาจจะเกิดเหตุร้ายขึ้นในบ้านเมือง ครั้นพิจารณาเจ้าฟ้ากรม
 ขุนอิศรานุกฤษซึ่งเป็นพระเจ้าน้าพระองค์น้อย ทูลแนะนำว่าควรจะ

คิดเอาราชสมบัติตามที่มั่งคั่ง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัวไม่ทรงเห็นชอบด้วย โปรดปรึกษากรมหมื่นนุชิตชิโนรส พระ
ปิศุดาซึ่งทรงผนวชอยู่ กับทรงกรมหมื่นเชษฐาธิราชพระเชษฐาซึ่งทรง
นับถือมาก ทรงต้องพระองค์นั้นคิดว่าไม่ใช่เวลาควรจะปรารถนา
อย่าหวังราชสมบัติคิดว่า เพราะฉะนั้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงฟังคำถาม จึงตรัสตอบว่าพระประสงค์
จะทรงผนวชอยู่ต่อไป ก็เป็นอันต้นความลำบากในการที่จะถวายราช
สมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

การถวายราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ครั้งนั้น เมื่อพิจารณาในเรื่องพงศาวดารดูก็ไม่หาพิศวง ด้วยใน
รัชกาลที่ ๒ นั้น มีเจ้านายเป็นหลักราชการมาแต่แรก ๓ พระองค์
คือสมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้ากรมพระราชวังบวรมหาด้านซ้าย
พระองค์ ๑ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี พระอนุชาของสมเด็จพระ
ศรีสุริเยนทราบรมราชินีพระองค์ ๑ และพระองค์เจ้าทิพย์ พระ
เจ้าลูกยาเธอองค์ใหญ่ ซึ่งทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร
พระองค์ ๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดฯ ให้
กรมพระราชวังบวรฯ ทรงกำกับราชการแผ่นดิน ดังพระเนตร พระ-
กรรณทั่วไป โปรดฯ ให้เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีทรงกำกับ
กระทรวงมหาดไทย กับ กระทรวงวัง และโปรดฯ ให้กรมหมื่น
เจษฎาบดินทรทรงกำกับกระทรวงพระคลัง เป็นเช่นนี้มา ๘ ปี ถึง
ปีฉลู พ.ศ. ๒๓๖๐ กรมพระราชวังบวรฯ สวรรคต ก่อนหน้าเจ้าฟ้า

กรมหลวงพิทักษมนตรีกับหัวหน้าในราชการต่อมาอีก ๕ ปี ถึงปี
 มะเมีย พ.ศ. ๒๓๖๕ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรีสิ้นพระชนม์ เหลือ
 แต่กรมหมื่นเจษฎาบดินทร ก็ได้รับราชการต่างพระเนตรพระกรรณ
 ต่อมาอีก ๓ ปี ในเวลาเมื่อต้นรัชกาลที่ ๒ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร
 ได้ทรงบังคับบัญชาราชการอยู่โดยมาก ถ้าถวายราชสมบัติแก่พระ
 บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็เหมือนทอดถอนพระบาทสมเด็จพระ
 พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จากอำนาจ หมดอยู่แล้ว ถ้าไม่ทรง ยอมจะทำ
 อย่างไร พุทธการณเป็นเช่นนี้ จึงต้องถวายราชสมบัติแก่พระบาท
 สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่เรื่องนมกระแด่พระราชดำริของพระ
 บาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็อยู่อย่างหนึ่ง เคยครัดปรารภ
 ว่าซึ่ง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ได้ ทรง รับ ราชสมบัติ
 ในครั้งนั้น ที่จริงกลับเป็นคนแก่ประเทศสยาม เพราะในเวลานั้น
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรง ศึกษา วิชาความรู้แต่ตาม
 แบบโบราณ การงาน ในบ้าน เมือง ก็ทรง ทราบ เพียง เท่ากับ เจ้า
 นายพระองค์อื่น ถ้าได้รับราชสมบัติในเวลานั้น พระบรมราโชบายใน
 การปกครองบ้านเมือง ก็น่าจะเป็นทางเดียวกันกับพระบาทสมเด็จพระ
 พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั่นเอง ที่ทรงผนวชอยู่ตลอดรัชกาลที่ ๓ ได้
 มีโอกาสดังลงไปเที่ยวครั้งใด ทอดพระเนตรเห็นภูมิประเทศและทรง
 ทราบความ สุขทุกข์ ของราษฎร ตามหัวเมือง ต่าง ๆ ด้วย พระองค์เอง
 กับทรงได้โอกาสดังศึกษาศึกษาความรู้ และภาษาฝรั่ง พอทันเวลา
 ที่ฝรั่ง จะเริ่ม แผลอำนาจ มาถึง ประเทศ สยาม พิจารณาเห็น ราว กับ

ชาคาบ้านเมือง บันดาล ให้ได้จ รามา เป็น พระเจ้า แผ่นดิน คือเมือง
ความสามารด จะอำนวย รัฐบาลโนบาย ได้ตาม ความต้องการ ของ
บ้านเมือง กระแต่พระราชปรารภความาเน ถ้าพิจารณาในเรื่อง
พงศาวดารรัชกาลที่ ๔ คุกเป็นอัครราชจริง

จะเจ้ารอง พระราช ประวัค พระบาท สมเด็จพระจอม เกศา เจ้า
อยู่หัวเมืองทรงผนวช จะคงขแรง ให้ผู้อันทราบลักษณะการทเจ้า
นายออกทรงผนวช เดียก่อน ความประเพณี มดืบมาแต่ ครกกรุงศรี
อยุธยา ระเบียบการศึกษาของพระราชกุมาร เมื่อเรียนนอกพระตำมัย
เบืองต้นตลอดแดง พอพระชันษาถึง ๑๔ ปีต้องออกทรงผนวชเป็น
ด้ามเณร เพื่อศึกษาศีลธรรมครกหนึ่ง และเมื่อเจริญพระชันษา
ถึง ๒๓ ปี ต้องทรงผนวชเป็นพระภิกษเพื่อศึกษาพระคำดณาและวิชา
อันสูง (ทำนองเดียวกับเข้ามหาวทยาลัย) อีกครกหนึ่ง จึงนับว่า
สำเร็จการศึกษาแทนไป เจ้านายที่ออกทรงผนวชนั้น บางพระองค์
ทรงผนวชเป็นด้ามเณร แล้วเกิดนิยม การเจ้าเรียนใน สำนักสงฆ์ เดย
ทรงผนวชอยู่จนอุปสมบท เป็นพระภิกษุ แม่ที่สุด บางพระองค์เคย
อยู่ในสมณเพศค่อไปจนตลอดพระชนมายุก็ม แต่โดยมากนั้นทรง
ผนวชเป็นด้ามเณรอยู่เพียง พรรษาหนึ่ง หรือสองพรรษา แล้วก็ตามผนวช
กลับมาศึกษา วิชาการทาง ฝ่ายฆราวาจาจน พระชันษาถึง ๒๓ ปี จึง
ออกทรง ผนวชเป็น พระภิกษุ ตามประเพณี แต่ทรงผนวช อยู่เพียง
พรรษาเดียวแล้วก็ตามผนวชมารับราชการบ้านเมือง กการเจ้าเรียน
ตำหรับผู้ทบวชเป็นพระภิกษุหนุ่มเป็น ๒ อย่าง เรียกว่า “คณิครุระ”

ก็เรียนคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ด้วยพยายามอ่านพระไตรปิฎก
ให้รอบรู้พระธรรมวินัยอย่างหนึ่ง เรียกว่า “วิปัสสนาธุระ” คือเรียน
วิธีที่จะพยายามชำระใจ ของตนเองให้บริสุทธิ์หลุดพ้น จากกิเลสอย่าง
หนึ่ง การเรียนคันถธุระต้องเรียนหลายปี เพราะต้องเรียนภาษามคธ
ก่อน คือรู้ภาษามคธแล้วจึงจะอ่านพระไตรปิฎกเข้าใจได้ เจ้านาย
ที่ทรงผนวชแต่พรรษาเดียวไม่มีเวลาพอจะเรียนคันถธุระ จึงมักเรียน
วิปัสสนาธุระอันเป็นการภาวนา อาจเรียนได้ด้วยไม่ต้องรู้ภาษามคธ
และถกกันออกอย่างหนึ่งว่า ถ้าเรียนวิปัสสนาธุระชำนาญแล้ว อาจ
จะทรงคุณพิเศษในทางวิทยาคม เป็นประโยชน์อย่างอนัตตอดจนวนิชา
พิชัยสงคราม เพราะฉะนั้นเจ้านายซึ่งทรงผนวชแต่พรรษาเดียวจึง
มักทรงศึกษาวิปัสสนาธุระมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ถึงสมัยกรุงรัตน
โกสินทร์นี้ เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและพระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงผนวชในรัชกาลที่ ๑ ก็ทรงศึกษา
วิปัสสนาธุระ เพราะฉะนั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงผนวช พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงโปรดฯ ให้
ทำคามเยี่ยงอย่างครั้งพระองค์ทรงผนวช ทรงรับอุปสมบทที่วัดพระ
ศรีรัตน ศาลัดาราม แล้วเสด็จไปประทับ ณ คำนกใน วัดมหาธาตุฯ
ทำอุปัชฌาย์ ๓ วัน แล้วเสด็จไปจำพรรษาทรงศึกษาวิปัสสนา
ธุระ ณ วัดสมอราย (ซึ่งพระราชทานนามว่า วัดราชาธิวาส เมื่อ
รัชกาลที่ ๔)

เมื่อแรกทรงผนวช พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ก็เห็นจะจำนง ทรงศึกษา วิปัสสนาธุระ เหมือนเช่นที่ เจ้านายทรงผนวช
เคยศึกษากันมาแต่ก่อน หรืออย่างว่า "พอเป็นกิริยาบุญ" เพราะจะ
ทรงผนวช อยู่เพียง พรรษาเดียว แต่เมื่อ เกิดเหตุ วิบัติด้วยล้มเจ้า
พระบรมชนกนาถสวรรคต และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่
หัวได้ราชสมบัติ ส่วนพระองค์จะต้องทรงเพียรเป็นสมณะต่อไปไม่มี
กำหนด ทรงพระดำริเห็นว่าฐานะของพระองค์ไม่ควรจะเกี่ยวข้องกับ
กับการบ้านเมือง จึงเปลี่ยนเจตนาไปจำนงจะทรงศึกษาพระพุท
ธคำสั่งนาให้รอบรู้ตามสมควรแก่หน้าที่ของพระภิกษุ ก็ในเวลานั้นได้
เริ่มทรงศึกษา วิปัสสนาธุระ มาแล้ว แต่แรก ทรงผนวช จึงตั้งพระ
หฤทัยระมักเขม่นจะเรียน ให้ได้ความรู้วิปัสสนาธุระอย่างถ่องแท้ ไม่
ช้าเท่าใดก็ทรงทราบถึง คำราชที่พระอาจารย์ เคยสอน เจ้านายมาแต่ก่อน
ความข้อใดในคำราชที่ทรงสงสัย คริ่ตามพระอาจารย์ก็ไม่สามารถ
จะแจกลายให้ถึงสงสัยได้ ทูลแต่ว่าครบาอาจารย์เคยสอนมาเพียง
เท่านั้น ก็เกิดท้อพระหฤทัยในการที่ทรงศึกษาวิปัสสนาธุระ พอออก
พรรษาจึงเล็ดจ กลับลงมา ประทับ ณ วิมมาหาธาตุ ฯ ดังคนเรียน
คัมภีระหมายจะให้ สามารถอ่านพระ ไตรปิฎก ศึกษาหา ความรู้ ได้โดย
ดำฟังพระองค์ ได้ยินว่าพระวิเชียรปรีชา (ภู) เจ้ากรมราชบัณฑิต
ซึ่งมีความรู้เชี่ยวชาญอย่างยิ่งในสมัยนั้น เป็นพระอาจารย์สอนภาษา
มครถลาย ทรงระมักเขม่นเรียนอยู่ ๓ ปีก็รอบรู้ภาษามครถกลับมณ
เป็นอย่างอัศจรรย์ จนกคคศัพท์เองต่อทราบถึงพระบาทสมเด็จพระ
นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จนหนึ่งมีพระราชดำริว่า ตามพระบาทสมเด็จพระ

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าจะแปลพระปริยัติธรรมถวายทรงฟังได้หรือไม่
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถวาย พระพรหม ว่าจะสนอง
พระเดชพระคุณตามพระราชประสงค์

ก็ประเพณีการสอบความรู้พระปริยัติธรรมในสมัยนั้น กำหนด
หลักสูตรเป็น ๘ ประโยก^๑ ผู้เข้าสอบความรู้ต้องสอบได้ตั้งแต่ ๓
ประโยกขึ้นไปจึงนับว่าเป็นเปรียญ ถ้าได้เพียง ๓ ประโยกเทียบชั้น
เปรียญตรี ถ้าได้ตั้งแต่ ๔ ถึง ๖ ประโยกเทียบชั้นเปรียญโท ถ้าได้
ตั้งแต่ ๗ ประโยกขึ้นไปเทียบชั้นเปรียญเอก แต่เจ้านายที่ทรงผนวช
แม้ทรงผนวชอยู่นาน และได้เรียนคันถธุระ เช่นกรมหมื่นนริศนโรดม
เป็นต้น แต่ก่อน มาหาเคยมี พระองค์ หนึ่ง พระองค์ ได้ได้เข้าสอบ
ความรู้พระปริยัติธรรมในสนามไม่ ถ้าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัวไม่ตรัสชวน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็คง
ไม่เข้าสอบ เหตุใดพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึง มีพระ
ราชประสงค์ จะให้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เข้าสอบ
ความรู้เป็นเปรียญพระปริยัติธรรม ขอนเมอศคุด เห็นว่าพระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวคงทรงพระราชดำริว่า พระบาทสมเด็จพระ

๑. ประเพณีเดิม กำหนด แต่ว่าถ้าแปล พระสูตรต้นปิฎกได้ ได้เป็นเปรียญตรี
ถ้าแปลพระวินัยได้ด้วยได้เป็นเปรียญโท ถ้าแปลได้ ทั้งพระสูตรต้นปิฎก พระวินัย
และพระปรมาภิไธยได้เป็นเปรียญเอก ถึงรัชกาลที่ ๒ แก้ววิธสอบพระปริยัติธรรมเป็น
๕ ประโยก สันนิษฐานว่าสมเด็จพระสังฆราช (มี) เป็นผู้จัดระเบียบใหม่ ด้วย
ปรารถนาว่าวิธีอย่างเดิมหละหลวม ผู้มีกาว มรู้ต่ำสามารถจะเป็นเปรียญได้ จึงจัด
หลักสูตรให้กวดขันขึ้น

พระจอม เกด้าเจ้า อยู่หัวไผ่พระฤทัย คึกษาพระ คำสอน นนเป็น ความดี
อันสมควรจะ ทรงอุดหนุน จะได้เป็นกำลังช่วย ทำนุบำรุง ทางฝ่าย
พุทธจักร และ เป็น พระเกียรติแก่พระราชวงศ์ โดยไม่ขัดขวางทาง
การฝ่ายอาณาจักร ด้วยเหตุนี้จึงทรงจัดชวนให้เข้าสอบความรู้ เพื่อ
จะให้ปรากฏพระปรีชาสามารถให้ถึงสมณทตณบถ ฝ่ายข้างพระ
บาทสมเด็จพระ จอมเกล้า เจ้าอยู่หัวก็จะทรง พระดำริ เป็น ทำนอง เดียว
กัน จึงรับเข้าแปลพระปริยัติธรรม

เมื่อพระบาทสมเด็จพระ จอมเกล้า เจ้าอยู่หัวทรง แปล พระปริยัติ
ธรรมนั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ประชุมคณะ
พระมหาเถระผู้สอบ ในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย และเสด็จออกทรง
ฟังแปลทุกวัน * วันแรกแปลคัมภีร์ธรรมบท ซึ่งเป็นหลักสูตรสำหรับ
สอบความรู้ชั้นประโยค ๑ ประโยค ๒ และประโยค ๓ พระบาทสม-
เด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแปลพักเดียวได้คัดถอดประโยค ไม่
พลาดพลั้งให้พระมหาเถระต้องทักท้วงเลย พระบาทสมเด็จพระนั่ง
เกล้าเจ้าอยู่ หัวทรงยินดี ดำริว่าเห็นความรู้ เชี่ยวชาญในคัม ภีร์
ธรรมบทแล้ว ไม่ต้องแปลคัมภีร์ธรรมบทส่วนประโยค ๒ และประ-
โยค ๓ ต่อไปได้ ให้แปลคัมภีร์มงคลบทสำหรับประโยค ๔ ที่
เคยเกิด วันที่ ๒ เสด็จเข้าแปลประโยค ๔ และวันที่ ๓ แปลคัมภีร์
บาทมุตสำหรับประโยค ๕ ก็ทรงสามารถแปลได้โดยสะดวกออกทรง

๑. การแปลพระปริยัติธรรมตามปกติ

แปล ณ วัดที่สถิตของสมเด็จพระ

สังฆราช

๒ คมกร แต่ในวันที่ ๓ นั้นเมื่อเสร็จการแปลแล้ว ปรากฏว่ากรม
หมนรักษารณเรศ (ที่เรียกกันภายหลังว่า หม่อมไกรสร) ซึ่งเป็น
ผู้กำกับกรมธรรมการ ถามพระพุทโธษาจารย์ (ฉิม) วัดโมฬิโลก ฯ
อน เป็น ผู้ขอแย้งว่า เชื้อชวาญ พระปริยัติธรรมและได้ เป็นผู้สอบ
อยู่ด้วย ว่า “นี้จะปล่อยกันไปถึงไหน” พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบก่น้อยพระเหตุนี้ ให้หน้าความขึ้นกราบทูลพระ
บาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในวณนั้น ว่าที่เข้ามาแปลพระปริยัติ
ธรรม ทรงเจตนาแต่จะส่งของพระเดชพระคุณ หาได้ปรารถนายศ
ศักดิ์ตามหลักการอย่างใดไม่ ได้แปลถวายทรงฟัง ๓ วันเห็นว่าพอ
เจดิมพระราชศรัทธาแล้ว ขออย่าให้ต้องแปลต่อไปเลย พระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงทราบความขึ้นหม่อมที่เกดขึ้น ก็
ทรง บัญชาตามพระเหตุ ทัชของ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
และพระราชทานพิชยสำหรับ เปரியญเอก ๘ ประโยคให้ทรงถือเป็น
สมณศักดิ์ต่อมา

เหตุที่ หม่อม ไกรสรเข้าไปเกลยกัน ครัง นั้นเนื่อง มาจาก เรือง
เปตียนรัชกาล ด้วยหม่อมไกรสรอยู่ในพวกเจ้านายที่ประสงค์จะให้
ราชสมบัติ พลัดจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไปได้
แก่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อการเป็นได้ดังประสงค์
แล้ว เจ้านายพระองค์อื่นก็กลับล้มครัดมานานอย่างเดิม แม้พระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ไม่ทรง รังเกลยกันแหมง ในพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงอดหนุนเพื่อจะให้เจริญพระ

เกียรติกทางฝ่ายพุทธจักรคงกล่าวมาแล้ว แต่หม่อมไกรสรยังมีทูล
ถือว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อาจจะเป็นศัตรูราช
สมบัติ คอยเกลี้ยเกลี่ยกันด้วยอุบายต่าง ๆ เพื่อจะมีให้ผู้คนนิยม
นับถือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงถูกหม่อมไกรสร
เป็นศัตรูมารคอยใส่ร้ายต่าง ๆ ต่อมาในรัชกาลที่ ๓ จนผลกรรม
บันดาลให้ตัวต้องราชภัยเป็นอันครายไปเอง

การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงศึกษาอักษร
ฝักขามอยู่นั้น ด้วยทรงพระหฤทัยงานแต่ละเรียนพระพุทธศาสนาให้
รอบรู้อย่างถ่องแท้ มิได้หมายจะมีตำแหน่งฐานันดรอย่างใดในสังฆ-
มณฑล เพราะฉะนั้นเมื่อทรงทราบภาษามครถึงตำราจะอ่านพระ
ไตรปิฎกเข้าพระหฤทัยได้โดยถ่าฟังพระองค์ ก็ทรงพยายามพิจารณา
หลักฐาน พระพุทธศาสนา ต่อมา เมื่อทรงพิจารณาถึง พระวินัยปิฎก
ปรากฏแก่ พระญาณว่า วัตรปฏิบัติเช่นที่ พระสงฆ์ไทย ประพฤติกัน เป็น
แบบแผนผิดพระวินัยที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติอยู่มาก

ยังทรงพิจารณาไป ก็ยังเห็นอุปนิสัย คลาดเคลื่อน มาช้านาน แล้ว
ก็เกิดวิตกขึ้นในพระหฤทัยว่า หรือสมณวงศ์ที่สืบเนื่องมาจาก พระอริย-
สาวกของพระพุทธเจ้าจะศูนย์เสียแล้ว แต่อย่างไรก็ดีการที่พระองค์
ทรงผนวช ได้สั่งมาทนายว่า จะประพฤติ ตามพระธรรมวินัย ของพระ
พุทธเจ้า ถ้าทรงประพฤติวัตรปฏิบัติต่อไปในทางที่ผิดพระพุทธรบบัญญัติ
เห็นว่าตามนุษย์ออกเป็นแต่อบาตจะดีกว่า ในขณะที่เมื่อกำลังทรง
พระจิตกลังว่ามาแต่ยังไม่เห็นทางที่จะแก้ไข ได้ก็คิดศัพททราบถึง

พระกรรณจ้ามพระเถระมอญองค์ ๑ (ชื่อชานนามฉายาว่าพุทธวงศ์) บวชมาแต่เมืองมอญ มาอยู่วัดบวรมงคลได้เป็น พระราชาคณะที่ พระสุเมธมุนี เป็นผู้ชำนาญพระวินัยปิฎก และประเพณีวัตรปฏิบัติ อย่างเคร่งครัด จึงเสด็จไปทรงทำวิสาขบูชาธรรมกับพระสุเมธมุนี ๆ ทูลอธิบายระเบียบวัตรปฏิบัติของพระมอญคณะ (กัถยาน์) ที่ท่าน อุปสมบทให้ทรงทราบโดย พิศดาร ทรงพิจารณาเห็นไม่ห่างไกล จาก พระพุทธบัญญัติ เหมือนอย่าง วัตรปฏิบัติของ พระสงฆ์สยาม ก็ทรง ยินดี ด้วยตระหนักในพระพุทธานุญาตว่าสมณวงศ์ไม่ค่นยเสียแล้วเหมือน อย่างทรงพระวิตก อยู่แต่ก่อน ก็ทรงเลื่อมใสใคร่จะ ประพฤติวัตร ปฏิบัติตามแบบพระมอญ แต่มีความขัดข้องด้วยเสด็จประทับอยู่ ณ วัดมหาธาตุฯ อันเป็นที่สถิตของสมเด็จพระสังฆราช จะทรงประพฤติก ให้อึดกับ ระเบียบ แบบแผน ของ พระสงฆ์ ในวัดนั้น ก็จะเป็นการ ละเมิด และคนทั้งหลาย อาจจะเกิดความ เข้าใจผิด ต่อไป จึงเสด็จ ย้ายไป ประทับ ณ วัดสมอรายเมฆบดินธุ พ.ศ. ๒๓๗๒ เหมือนอย่างเคยเสด็จ ประทับเมื่อพรรษาแรก ทรงผนวช เวदानมพระภิกษุหนุ่มเป็นเจ้า บ้าง เป็นลูกศิษย์บ้าง ที่ได้อวสานเป็นด้านศึกษายกย่องในด้านกและ เลื่อมใสในพระคำรชกราว ๖ รูป ตามเสด็จอยู่วัดสมอรายกม อยู่วัด อันเป็นแต่ไป ประชุม ณ วัดสมอรายกม จึงเริ่มเกิดเป็น คณะสงฆ์ ซึ่งแสวงหาธรรมมาปฏิบัติ อันมาได้นามในภายหลังว่า “ธรรมยุติกา” แดนนเป็นคณมา^๑

๑. ว่าตามพระราชวิจารณ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในหนังสือ เรื่องวัดสมอราย

ครึ่ง จะกล่าวถึง เรื่องจักร ปฏิบัติของ พระสงฆ์ไทย ในสมัยนั้น
 แรกดังกล่าวน้อย มีเรื่องตำนานเล่ากันมาแต่โบราณ (จะเป็น
 ตำนานเกิดขึ้นในเมืองมอญ หรือในเมืองไทยหาทราบไม่) ว่าเมื่อ
 พระสงฆ์ต่างกล่าวถึงพระใคร่มีภูมมาจากลังกาทวีปนั้น เรือมาถูก
 พายุพัดพัดกันไป เรือดำที่ทรงพระวินัยมีถูกพัดไปเมืองมอญ และ
 เรือที่ทรงพระศุภคณคมีถูก พัดมา เมืองไทย ตำนานนี้อาจจะเป็น
 อุปมาไม่มีมูลทางพงศาวดาร แต่มีความจริงประหลาดอยู่ที่พระสงฆ์
 ในเมืองมอญถือพระวินัยมีถูกเป็นสำคัญ ฝ่ายพระสงฆ์ทางเมืองไทย
 ถือพระศุภคณคมีถูก เป็นสำคัญ เพราะฉะนั้น พระสงฆ์ไทย ขำขัน
 การแสดงธรรม แต่มิใคร่เอาใจใส่ในการปฏิบัติพระวินัยเคร่งครัด
 นัก เป็นเช่นนี้มาแต่โบราณ ไซ้ว่าพระสงฆ์ไทยจะเป็นอดิษฐ์หรือ
 ไม่มีความรู้หนักหนาได้ แต่มามุ่งแต่อย่างหนึ่งที่พระสงฆ์ไทยเชื่อ
 ถือคือปัญจอันตรธานในบริเวทท้ายคัมภีร์ปฐมสมโพธิ * เกินไป ใน
 บริเวทนั้นอ้างว่าพระพุทธเจ้าได้ทรงพยากรณ์ไว้ว่าเมื่อถึงกาลยุค (คือ
 ยุคปัจจุบัน) พระพุทธศาสดาจะเสื่อมลงเรื่อยไป สติปัญญาและ
 ความศรัทธาอุตสาหะของคนทั้งหลายจะเลวลงทุกที จนไม่สามารถ
 รักษา พระธรรมวินัยไว้ได้ ที่สุดเมื่อพุทธศักราช ใกล้เคียงห้าพันปี
 แม้ พระสงฆ์ ก็จะมีแต่ฆ่าเหลืองกลองคอง หรือผูกข้อมือไว้ พอรู้ว่า
 พระเท่านั้น กิตตามคัมภีร์ เป็นเหตุให้เชื่อกันว่า พระพุทธศาสดาที่
 เรา ถอนกันมาแต่จะเสื่อมไป เป็นธรรมดา พันวิสัย ที่จะคิด แก้ไขให้

๑. เป็นคัมภีร์แต่งในลังกาทวีป

คนใด เมื่อเห็นนักพยายามรักษาพระธรรมวินัยมาแต่เพียงเท่าที่
สามารถ จนเกิดคำพูดว่า “ทำพอเป็นกิริยาบุญ” ด้วยเชื่อกตทกต่าง
มาน^๕ แม้ปรากฏในเรื่องพงศาวดารว่าได้มีการ “ฟื้นฟูพระศาสนา” มา
เป็นครั้งเป็นคราว เช่นทำสังคายนาพระไตรปิฎกเมื่อรัชกาลที่ ๑
นั้นกต การฟื้นฟูพระศาสนาที่ทามานนเป็นแต่ฟื้นฟูหาความรู้ หาได้ฟื้นฟู
ถึงการปฏิบัติไม่ ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตั้ง
ระเบียบวัตรปฏิบัติอย่างธรรมเนียมเก่า จึงเป็นการฟื้นฟูพระศาสนาด้วย
ที่บกพร่องของพระสงฆ์สมัยมาแต่โบราณ หรือว่าอันหนึ่งอันใด
ทรงแก้ไขวัตรปฏิบัติของ พระสงฆ์ไทย ให้สมบูรณ์ทั้ง พระธรรม และ
พระวินัย เพราะฉะนั้นคตินิยมปฏิบัติทางทรงตั้งขึ้น จึงดีกว่าคติเดิม
ทั้งที่พระมอญและพระไทยถือกันมาแต่ก่อน

เมื่อพระบาทสมเด็จพระ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จจากดับไป อยู่วัด
ราชาธิวาสนั้น พระสงฆ์ซึ่งถือวัตรปฏิบัติอย่างธรรมเนียมเก่าจำนวน
เพียงสัก ๒๐ รูป ตามเสด็จไปอยู่วัดราชาธิวาสบ้าง คงอยู่ ณ วัดมหา
ธาตุฯ หรืออยู่วัดอื่นบ้าง แต่เมื่อพระเถรรัตนคุณททรงเชิญชวนพระ
ใคร่ปฏิภาณ และพระปฏิภาณในการแต่ง พระธรรมเทศนา เถลิงธอ แพร
หาดาย ก็มาพระภิกษุ ตามเนรมหานิกาย พวกนี้ไปถวายตัวเป็นศิษย์
แล้วเคยบวชเป็นธรรมยุติกามากชน และมีพวกคฤหัสถ์พากันเลื่อม
ใสไปถือศีลฟังธรรมมากชน โดยลำดับ จนที่วัดราชาธิวาสเกิดเป็น

๑. ข้าพเจ้าผู้แต่งหนังสือนี้ ได้เคยสนทนากับพระมหาเถระที่เชื่อถือคตินิยม
อันตรงกันอย่างไรหลายองค์

ด้านภักตนาจารย์อันหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึง
 ทรงตั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระราชาคณะ^๑ ถึง
 กระนั้น ที่ทรงทำ ความเจริญให้ เกิดขึ้น ณ วัดราชาธิวาส ก็เป็น เหตุให้
 พวกศัตรูมจตุรียาขงขึ้น ถึงกล่าวแสดงความสงสัยว่าคนพอใจ
 ไปวัดราชาธิวาสกันมากนั้น เพราะประสงค์จะยกย่องพระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในทาง การเมือง ความทราบถึง พระบาท
 สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ไม่ทรงระแวงสงสัยในส่วนขององค์
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่รำคาญพระราชหฤทัยที่
 เกิดกล่าวกันเช่นนั้น แพร่หลาย จึงครัด ปรีกษา สมเด็จพระยา
 บรมมหาพิชัยญาติ เมื่อยังเป็นทพระยาศรีพพัฒน์ ๆ กราบทูลความ
 เห็นว่า ถ้าโปรด ฯ ให้พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จมา
 อยู่เสียใกล้ ๆ ความสงสัยนั้นก็จะระงับไปเอง พระบาทสมเด็จพระ
 นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วย เสด็จมกรณเหมาะ
 แก่พระราชประสงค์ ด้วย พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 เป็นพระราชาคณะแล้วยังไม่ได้ครองวัด และเวลานั้นพระราชาคณะ
 ตำแหน่ง เจ้าอาวาส วัดบวรนิเวศน์ ฯ ซึ่งกรม พระราชวัง บวร มหาศักดิ์
 พัดเทพทรง สร้างใหม่ที่โน พระนคร วางอยู่ จึงโปรด ฯ ให้เลื่อน
 สมณศักดิ์ พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขึ้น เสมอ เจ้าคณะ

๑. ทรงตั้งเมื่อปีใดไม่ทราบแน่ สมเด็จพระสังฆราช (สา) วัดราชประดิษฐ์
 ท่านเล่าว่า วันหนึ่งเสด็จเข้าไปถวายเทศน์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ครั้นว่า "ชีวิตนี้ยาวนานแล้ว ควรเป็นราชาคณะได้" แล้วพระราชทานพัดแจก
 พิมพ์คาถาให้ทรงถือเป็นหัตถ์ศกต่อมา

รอง ° แล้วเชิญเสด็จมาครองวัดบวรนิเวศน์ ฯ เมื่อปีวอก พ.ศ. ๒๓๗๘
เวลานั้นพระชนษาได้ ๓๒ ปี ทรงผนวชได้ ๑๒ พรรษา ๒

ก่อนที่จะเสด็จครองพระราชปรวตคอนเ็จ อย่วัดบวรนิเวศน์ ฯ
จะขออนไป กล่าว ถึงเรื่อง พระบาท ด้มเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวเสด็จ
เที่ยวทรงคในสมัยเมื่อยังประทับอยู่วัดราชาวาสเ็จก่อน เพราะ
การที่เสด็จเที่ยวทรงค นามผล เป็นคุณแก่บ้านเมือง เมื่อภายหลัง
สถาน คือในสมัยเมื่อพระบาท ด้มเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวทรง
ผนวชนั้น ประเพณีที่พระเจ้าแผ่นดินเสด็จประพาสหัวเมือง ห่างจาก
กรุงเทพ ฯ ถึงต้องประทับแรม แม่เพียงเสด็จไปทรงบูชาพระพุท
บาท หรือไปทรงทอดกฐินหลวงถึงพระนครคร้อยรษาเป็นต้น หยุค
มาดงแต่รัชกาลที่ ๒ นับเวลาว่า ๓๐ ปี เมื่อไม่มีการเสด็จพระ
ราชดำเนิน เจ้านายและชนนางผู้ใหญ่ไม่มีใครเสด็จออกไปเที่ยว
หัวเมืองไกล นอกจากจำเป็นต้งไปในเวลาเริมราชการ เพราะเห็น
เป็นการฝ่าฝืนพระราชปฏิบัติเกรงจะระแวงผิดทางการเมือง จึงอยู่
กันแต่ในกรุงเทพ ฯ เป็นพน เมื่อพระบาทด้มเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัวทรงฟื้นฟูพระศาสนา ใครจะศึกษาธุคงควัตให้บริบูรณ์ ทรง
พระราชดำริว่า พระองค์ ทรงเพศ เป็นสมณะ ไม่เกี่ยวข้อง กับการ
เมือง จึงถวายพระพรตาพระบาทด้มเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไป

๑. เข้าใจว่าเสมอกันกับกรมหมื่นนุชิตชิโนรส คือมีฐานานุกรม ๘ รูป และลำดับ
ยศอยู่ต่อพระพิมลธรรม

๒. ถ้านับตั้งแต่ทรงผนวชแปลงได้ ๑๑ พรรษา จึงทรงเป็นอุปัชฌาย์ได้ตั้งแต่
เสด็จมาอยู่วัดบวรนิเวศน์ ฯ

บุรุษมหาเจดีย์สถานคามหัวเมืองต่าง ๆ ก็โปรด ฯ พระราชทาน
 อนุญาตไม่ขัดขวาง จึงได้เสด็จไปคามหัวเมืองมณฑลนครชัยศรี
 มณฑลราชบุรี มณฑลอยุธยา และมณฑลนครสวรรค์ ตลอดชน
 ไปจน มณฑลพิษณุโลกทาง ฝ่ายเหนือ ได้ทอด พระเนตร เห็นภูมิ
 ดำเนา และทรงทราบ ความทุกข์สุข ของราษฎร ในหัวเมืองเหล่านั้นด้วย
 พระองค์เอง เป็นเหตุให้ทรงทราบตระหนักมาแต่เมื่อเสด็จครั้งก่อน
 ว่า รัฐบาลใน กรุงเทพ ฯ มิใคร่ ทราบความ เป็นไปใน บ้านเมือง ตามที่
 เป็นจริง อีกสถานหนึ่งได้ทรงทราบอัชฌาศัยใจคอของราษฎรชาว
 หัวเมืองที่เสด็จไป และคนเหล่านั้น เมื่อรู้จัก พระองค์ ก็พากันชอบ
 พระอัธยาศัย เกิดนิยมนับถือแพร่หลายในเหล่าประชาราชนมาแต่ชน
 นน ยิ่งอีกสถานหนึ่ง ซึ่งเป็นประโยชน์ สำคัญ เกิดขึ้นด้วยพระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปครั้ง คือ เมื่อได้ไปทอดพระ-
 เนตรเห็นโบราณวัตถุเช่นศิลาจารึกเป็นต้น กับทั้งโบราณสถาน
 ที่มีแบบอย่างต่าง ๆ กันตามสมัย ก็เกิดไม่พระหฤทัยในการศึกษา
 โบราณคดีของประเทศสยามโดยทางวิทยาศาสตร์ เหมือนอย่างทรง
 นำทางให้ผู้อื่น ทั้งไทยและฝรั่ง นิยมศึกษา ตามเสด็จต่อมา ความรู้
 โบราณคดีของประเทศสยามจึงได้เจริญแพร่หลาย แม้จนทุกวันนี้
 ใครจะ ศึกษาโบราณคดี ของประเทศสยาม ก็ยังได้ อาศัย พระบรมราชา
 ธิบาย ของ พระบาท สมเด็จพระ จอมเกล้า เจ้าอยู่หัว ซึ่ง ทรง พระ ราช
 นิพนธ์ไว้แทบทุกคน

เวลาเมื่อ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรด ฯ ให้พระ

พระสังฆมณฑลนครวัดคัน ๑ ก็เป็นธรรมเนียมทุกาทั้งหมด จึ่งทรงจัดวาง
ระเบียบการ คณะสังฆ และการ ปกครองวัด ตลอดจนการตั้งสอน
ตั้งปฐมนิเทศ ให้บริบูรณ์ตามคฤทธิธรรมเนียมทุกาได้ดังพระประสงค์ แต่ความ
เดือดร้อนรำคาญก่อกวนหลายอย่าง เพราะแต่เจ้าเข้ามาอยู่ใกล้ถูก
หม่อมไกรสรพยายามทำร้ายหนักจน จนถึงหาเหตุให้ตั้งพระผู้เมษมน
ที่ เป็น พระอุปัชฌาย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และ
เบียดเบียนด้วยประการต่าง ๆ แม้จนแก่งได้บาตรพระธรรมเนียมทุกา
ด้วยข้าวต้มให้ร้อนมือที่อุ้มบาตร พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว ต้องทรงรับความเจ็บช้ำระกำ พระทุกข์ มาตลอดอายุของหม่อม
ไกรสร แต่ก็ไม่ทรงยอมหย่อน พระอุคสาหะไ ในการฟื้นฟูพระศาสนา
ด้วยทรงเห็นว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระ
บรมราชูปถัมภ์อยู่ จึ่งสามารถแสดงอัครปฏิบัตของพระสังฆธรรม
ทุกาได้โดยเบ็ดเสร็จ

ตั้งแต่พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จมา ครองวัด
นครวัดคัน ๑ พอทรงวางระเบียบนิกายธรรมเนียมทุกาสำเร็จแล้ว ก็ทรง
พยายามฟื้นฟูการศึกษาพระปริยัติธรรมต่อมา ทรงพระราชดำริแก้ไข
วิธีเรียน ซึ่งแบบเดิมให้เรียนภาษามครกับพระธรรมวินัยไปด้วยกัน
ตามคัมภีร์ที่ใช้เป็นหลักสูตรสำหรับสอบเป็นลำดับขึ้นไป ทรงเปลี่ยน
เป็นให้เรียนเป็น ๒ ชั้น ๆ ชั้นเรียนแต่ โดยากรณ์ ขึ้นไป จนจบคัมภีร์
มงคลทปน์ กวดขันให้รู้ภาษามครแตกฉานเสียก่อน แล้วจึงให้ศึกษา
หากความรู้พระธรรมวินัยด้วยอ่านคัมภีร์อื่น ๆ ต่อไปเป็นชั้นหลัง ด้วย

ใช้วิชาเรียนด้านกวดขันวินัย ๑ จังรัฐบาลนครเข็วชาญถึง
 สามารถพูดภาษานี้ ๑ และใช้หนังสืออรรถเทศน์ได้โดยสะดวก เมื่อ
 เข้าแปลพระปริยัติธรรมก็ได้ เป็นเปรียญประ โยคตั้ง มาก กว่า ด้าน
 อื่น ๆ เด็กนั้นมาว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ส่งไปพระ
 ราชทานพระภิกษุ ทอดพระเนตรเห็นพระสงฆ์กวดขันวินัย ๑ เป็น
 เปรียญมาก ครั้นปราศรัยแก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ว่า “ถ้าวัดของชดเป็นเปรียญทั้งวัดก็ควรทีเดียว” เพราะเหตุที่
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงดำริจัดบำรุงการเล่า -
 เรียนได้รุ่งเรืองเช่นนั้น พระบาท สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึง
 โปรด ๑ ให้มีตำแหน่งในคณะมหาเถรผู้สอบพระปริยัติธรรมในสนาม
 หลวง แต่เมื่อไปเกิดโต้แย้งกับพระพุทธรักษาจารย์ (ฉิม) วัด
 โมฬีโลก ๑ (องค์ที่ออกนามมาในตอนที่ทรงแปลพระปริยัติธรรม) ซึ่ง
 เป็นผู้ใหญ่อยู่แต่ก่อน เรื่องที่เกิดขึ้นนั้นเด็กนั้นมาว่า พระมหา
 ผ่อง (ภายหลังได้เป็นพระราชาคณะที่พระธรรมภาณพิลาศ อยู่วัด
 ประยูรวงศ์) แปลความแห่งหนึ่งว่า “ตุมฺเห อนิว่าท่านทั้งหลาย
 นิสีถ จณฺเ อาสเน ในอาสนะ” พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า

๑. ในจดหมายรายงานหม่อมราโชทัย เรื่องทูตไทยไปยุโรปเมื่อมีมะเส็ง
 พ.ศ. ๒๔๐๐ ว่าเมื่อไปถึงเมืองลังกามีพระสงฆ์มาปราศรัยเป็นภาษาบาลี เจ้าหมื่น
 สรรเพทภักดีเป็นผู้พูดตอบ เจ้าหมื่นสรรพเท นั้น (ภายหลังเป็นเจ้าพระยามหินทร
 ศักดิ์ริ่ง) เคยเป็นแต่หมาดเล็กข้าหลวงเดิมอยู่ที่วัดบวรนิเวศ ๑ เพียงนั้นยัง
 พอฟุดภาษามคธได้บ้าง ส่อให้เห็นว่าคงจะพุดภาษามคธกันได้แพร่หลายในวัดบวร
 นิเวศ ๑ เมื่อครั้งนั้น

เจ้าอยู่หัวไม่โปรดที่แปดศัพท อาสนะ ว่า “ในอาสนะ” พระมหามง
แปดใหม่ว่า อาสนะ “เหนืออาสนะ” พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวโปรด แต่พระพุทธโฆษาจารย์คิดว่า ไม่ถูก พระมหามงก็
ไม่รู้ที่จะแปลว่าอะไร พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
เกรงว่าพระมหามงจะตก จึงตรัสขึ้นว่า “นั่งในอาสนะนั้น นั่งอย่างไร
จะดีก็อาสนะออกแล้วเข้าไปนั่งในช่องที่ลึกหรือ หรือจะเอาอาสนะ
ขึ้นคลุมก้นไว้ในนั้น” พระพุทธโฆษาจารย์โกรธ บังอาจกล่าวคำ
หยาบเข้าต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความทราบถึง
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรง ครัสต์สั่งห้ามมิให้หมิ่น
พระพุทธโฆษาจารย์เข้าราชการอีก และทรงมอบการสอบพระปริยัติ
ธรรม เป็นสิทธิ์ขาดแก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแต่
นั้น มาจนตลอดรัชกาล^๑ แต่เรื่องหนึ่งด้วยพระพุทธโฆษาจารย์ (นิม)
ยังไม่หมดเพียงนั้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จ
เสวยราชย์ พระพุทธโฆษาจารย์เกรงว่าจะ ถูกถอดจากพระราชาคณะ
ด้วยทรงอาฆาต ถึงเตรียมตัวจะกลับไปอยู่เมืองเพชรบุรีถนุเดิม
แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถัดทรงพระกรุณาโปรด
ให้พ้นโทษ ครัสต์ยกย่องว่าพระพุทธโฆษาจารย์ชำนาญพระปริยัติ
ธรรมมาก ให้เลื่อนฐานันดรขึ้นเป็นสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ คำ

๑. เรื่องที่พระบาท สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ตรัสปราศรัย กับเรื่อง ที่กล่าวถึง
พระสารสาสน์พลขันธ์ (สมบุญ) ซึ่งเมื่อบวชเป็นพระครูสมุหฐานานุกรมของพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่าให้ฟัง

แห่งเจ้าคณะกลางมาครอง วัดมหาธาตุ ฯ ส้มเด็จพระพุทธิโชษา
 จารย์ (ฉิม) ก็เกิดเลื่อมใสในพระคุณธรรมที่ไม่ทรงพยายามว่าพระ
 องค์ทรงเป็นบัณฑิตโดยแท้ จึงแต่งคาถาถวายพรอัน ชนด้วยบทว่า
 “ยิ ยิ เทวมนุสฺสํ มงคลตฺถาย ภาสิตี” ถวายสนองพระเดช
 พระคุณ” พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวชอบพระราชหฤทัย
 จึงโปรด ฯ ให้พระสังฆสวดคาถานี้ข้างท้ายพระปริต ยังสวดมาจน
 ทุกวัน

ความเจริญที่เกิดขึ้นในด้านกวีนิพนธ์นั้น ครั้น กิตติศัพท์
 ระเบิดไปถึงถึงกาทว่า พระวชิรญาณ^๒ มหาเถระ อันเป็นพระอนุชา
 ของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชพระเจ้าแผ่นดิน ได้พินพระธรรมวินัยให้
 รุ่งเรืองขึ้นในประเทศสยาม ถึงคณะสงฆ์ในลังกาแต่งสมณทูตให้
 เข้ามาตั้งชาวพระศาสนา^๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึง
 ทรงมอบการรับสมณทูตดังกล่าวครั้งนั้น ให้เป็นพระธุระของพระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อาศัยเหตุที่ทรงวิไลด้วย กับพระ
 สังฆตปา ที่เข้ามาครั้ง นั้น ทรงทราบเบาะแสซึ่งจะหากันภรรยา
 ใครมีลูกอันขาดบ่มบ่อ เมื่อครั้ง ทำสังคายนาในรัชกาลที่ ๑ จึงทูล
 ความแด่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็โปรด ฯ ให้ทรงจัด

๑. การที่แต่งถวายนั้น พิจารณาเหตุเหมือนจะแต่งถวายพรท้ายเทศนา เพราะ
 มีคำในคาถาบทหนึ่งว่า อิมินา ธมฺมทานน เป็นอธิฐานอ่องอันสังคีตธรรมทาน
 ที่แสดง

๒. เป็นพระนามฉายา ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๓. เมื่อ รัชกาลที่ ๒ เคยแต่ง สมณ ทูตไทยไป สืบข่าว พระศาสนาใน ลังกาทวีป
 ครั้นกลับกัน ฝ่ายลังกาสาบ

สมเด็จพระปลัดตั้งรัชชัตถมนตรี ๑ (ซึ่งมีนามฉายาว่า สุภทฺติ)
กับพระปลัดเกิด วัฒนมนิเวศน์ (ซึ่งมีนามฉายาว่า อมโร) อันเป็น
เปรียญธรรมยศิกา ๙ ประโยก ทั้งสององค์เป็นหัวหน้าออกไปยังลังกา
ทวปเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๕ เป็นการไปเยี่ยมครอบครัวและไปเสาะหาคนภริยา
พระใคร่มีลูกครั้งหนึ่ง ต่อมาให้พระปลัดตั้งรัชชออกไปหาพระใคร่มีลูก
เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๗ อีกครั้งหนึ่ง ได้คนภริยาพระใคร่มีลูกซึ่งยังขาด
ฉบับมาเพิ่มเติมอีกเป็นอันมาก พระใคร่มีลูกในประเทศสยามจึงมี
บรรณานุกรมมา คงแต่สมเด็จพระปลัดตั้งรัชชเข้ามาแล้ว ต่อมาก็มัววุ่นงา
ทั้งพระสงฆ์และคฤหัสถ์ไป มาติดต่อกับ ดำนักรัชนา วัฒนมนิเวศน์ ๑ มิใคร่
ขาด จนที่สุดเมื่อถึงรัชกาลที่ ๔ ชาวลังกาทูลขอให้ส่งคนส่งชื่อออกไป
ไปอุปสมบทตั้งวงศ์ธรรมยุติกาทิในลังกาทวป พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้พระอโณมุนี (ศรี ซึ่งภายหลังได้เป็น
ที่สมเด็จพระพนมจารย์ อยู่วัดประทุมคงคา) นำคนส่งชื่อออกไปลังกา
ทวปอีกครั้งหนึ่งเมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๔ แต่การที่จะตั้งวงศ์ธรรมยุติกาทิ
สำเร็จตามประสงค์ไม่ เพราะพระสงฆ์ลังกาเกิดเกลี้ยแ่งกันเองด้วย
พวกนิกายอุบาลีวงศ์ (เรียกในลังกาอย่างหนึ่งว่า สยามวงศ์) อ้าง
ว่าเป็นวงศ์ของพระสงฆ์ไทยอยู่แล้ว ฝ่ายพวกนิกายพม่าซึ่งเรียกว่า
มรณวงศ์ ก็อ้างว่าพระสงฆ์ธรรมยุติกาทิอุปสมบทจากนิกายรามัญ
ร่วมสมณวงศ์กับ คนอยู่แล้ว ทั้งสองฝ่ายไม่ปรองดองกัน การที่จะ

๑. พระปลัดตั้งรัช ภายหลังเป็นที่พระพรหมมุนี พระอมโร เป็นที่พระอมรา
ภิกษิต ราชคฤห์ ๒ องค์

ตั้งคณะสังฆกรรมศึกษาในตึกกาหว่ปจั้งไม่สำเร็จ^๑

เรื่องพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงศึกษาภาษา
ฝรั่ง ปรากฏว่าเริ่มทรงศึกษาภาษาละตินก่อน ด้วยเมื่อเสด็จประทับ
อยู่วัดราชาธิวาส เขตดุสิตติดต่อกับวัด คอนเซ็ปชัน Immaculate
Conception Church ของพวกโรมันคาทอลิก และเวลานั้นตั้งพระราช
ปณิธานเป็นบาทหลวงอธิการของวัดนั้น ขอบไปเฝ้าทูลถามความ
รู้ภาษาและขนบธรรมเนียมไทยเนื่อง ๆ จนทรงคุ้นเคย จึงโปรดฯ
ให้สอนภาษาละตินถวายเป็น ทำนอง แลกเปลี่ยน ความรู้กัน จะได้
ทรงศึกษาอยู่ ต่อดวดเวลา ด้กเท่าใดแต่ถึง เพียงไหนไม่ปรากฏ แต่
ถึงเกิดในพระราชหัตถเลขาเมื่อเสด็จยราชแล้ว มักทรงใช้ศัพท์ภาษา
ละตินเนื่อง ๆ เห็นได้ว่าทรงทราบไวยากรณ์ของภาษานั้น แต่การ
ที่ทรงศึกษาภาษาละตินคงหยุดเมื่อเสด็จย้ายจากวัดราชาธิวาส แต่
ภาษาอังกฤษนั้นเสด็จกลับมาอยู่วัดบวรนิเวศน์ ฯ แล้วหลายปี จึง
ได้เริ่มทรงศึกษาต่อมิชชันนารีอเมริกัน

พวกมิชชันนารีอเมริกันกับพวกบาทหลวงฝรั่งเสด็จ แม่เจตนา
มาสอนคริสต์ ศาสนา อันเคยถกกันถก ถกคิด ต่างกัน เป็นข้อ ตำคัญ
หลายอย่าง พวกบาทหลวงถือคติโรมันคาทอลิก วางตัวเป็น “พระ”

๑. ถึงรัชกาลที่ ๕ มีพระสงฆ์ลังกาฝ่ายมรณังค์ พระเถระที่เป็นหัวหน้า
ชื่อสิริสุนทิสสระรูป ๑ ชื่อปัญญเสขารูป ๑ เข้ามาขอบวช แปลงเป็น ธรรมยุติกที่ใน
กรุงเทพฯ ได้แปลงตามปรารถนา สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยา
ลงกรณ์ ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ (แต่ดูเหมือนจะกลับไปตั้งคณะธรรมยุติกไม่
สำเร็จอีก)

พยายามบำรุงศาสนาด้วยตบบริษัท และอุปถัมภ์บำรุงฝึกสอนคน
เขาราคเป็นสำคัญ ฝ่ายพวกมิชชันนารีอเมริกันถือคติโปรเตสแตนต์
(ซึ่งแตกไปจากโรมันคาทอลิก) วางตัวเป็น “ครู” นำทางศาสนา
และอารยธรรม Civilization มาสอนชาวต่างประเทศกันไปไม่เลือก
หน้า ชอบใช้วิธีทำให้เกิดประโยชน์ต่าง ๆ เช่นรักษาโรคและสอน
วิชาความรู้เป็นต้น ให้คนทั้งหลายเลื่อมใสเป็นนับจยต่อไปถึงการ
สอนศาสนา เพราะฉะนั้นพวกมิชชันนารีอเมริกันจึงเข้ากับไทยได้
ติดกันกับพวกบาทหลวง ในครั้งนั้นไทยที่ลี้ภัยเป็นชนหนุ่ม (เช่น
เรียกกันในปัจจุบันนี้ว่า “คนสมัยใหม่”) ประการนี้จะศึกษาวิชาอย่าง
ฝรั่งหลายคน จะกล่าวแต่ผู้ที่มาปรากฏเกียรติคุณในชนหลังคือ พระ
บาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุน
อิศเรศรังสรรค์ ใครจะทรงศึกษาวิชาทหารพระองค์ ๑ กรมหลวง
วงศ์วรราชดิษฐ์ เมื่อยังเป็นกรมหมื่น ใครจะทรงศึกษาวิชาแพทย
อย่างฝรั่งพระองค์ ๑ สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เมื่อยัง
เป็นทูลหลวงนายสิทธิ ใครจะศึกษาวิชาต่อเรือกำปั่นคน ๑ ได้ศึกษา
วิชาเหล่านี้คือพวกมิชชันนารีอเมริกัน แต่ว่าสอนกันด้วยภาษาไทย
ส่วนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้ทรงคุ้นเคยกับพวกมิชชัน
นารีอเมริกันตั้งแต่เสด็จอยู่วัดราชาธิวาส แต่หาปรากฏว่าได้ทรง
ศึกษาวิชาอันใดจากพวกมิชชันนารีอเมริกันในชั้นนั้นไม่

เหตุที่ พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงศึกษา ภาษา
อังกฤษ พิจารณาในเรื่องพงศาวดารเพื่อให้เห็นว่าน่าจะเป็นเพราะ

ทรงปรารถนาถึงการบ้านเมืองตั้งแต่จันทบุรีแห่งอังกฤษ ต้องทำหนังสือ
สัญญายอมให้อังกฤษ กับฝรั่งเศส เข้าไปมีอำนาจใน เมืองจันทบุรี
พ.ศ. ๒๓๗๕ เวลานั้นไทยโดยมากยังเชื่อตามคำพวกรุ่นเก่าว่าแพ้
สงครามด้วยไม้เท้าเตรียมตัว รัฐบาลจึงต้องทำหนังสือสัญญาขอให้
มีเวลาเตรียมรบพุ่งต่อไป แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัวทรง พระดำริ เห็นว่า ถึงคราวโดยวิถีนี้ จะเกิดการ เปลี่ยนแปลง
ด้วยฝรั่งมาอำนาจชนทางตะวันออก และประเทศสยามอาจจะม
การเกี่ยวข้องกับฝรั่งยิ่งขึ้นในวันหน้า จึงเริ่มทรงศึกษาภาษาอังกฤษ
มิสเตอร์แคสเวล * มิชชันนารีอเมริกัน (ซึ่งเจ้าพระยาทิพากรวงศ์
เรียกในหนังสือแสดงกิจจานุกิจว่า “หมอห้สกัน”) เป็นผู้สอนถวาย
เล่ากันว่า มิสเตอร์แคสเวล ไม่ยอมรับค่าจ้าง ทูลขอแต่โอกาส
ให้สอนคริสตศาสนาได้ทั่วบริเวณนั้น ๑ พระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว ถกดำ ประทาน อนุญาตให้ สอน ที่ ศาลา หน้า วัด หลัง ๑
ตามประสงค์ เป็นทำนองเหมือนทำให้พิสดารความศรัทธาของพุทธ
บริษัทวัดบวรนิเวศน์ ๑ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
ศึกษาภาษาอังกฤษกับ มิสเตอร์แคสเวล จนสามารถจะ อ่านเขียน
และตรัส ภาษา อังกฤษได้ ด้วยดียิ่งกว่าใคร ๆ ที่เป็นไทย ด้วยกันใน
สมัยนั้นทั้งนั้น ขอนมหนักฐานปรากฏเมื่อรัฐบาลอังกฤษให้ เซอร์
เจมส์ บรัค เป็นทูตเข้ามาเมื่อคอนปลายรัชกาลที่ ๓ หนังสือทมิ
มากับไทยใช้ภาษาอังกฤษเป็นคราวแรก เวลานั้นช่างฝ่ายไทยไม่

๑. มิสเตอร์ แคสเวล เข้ามาถึงกรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๒

หนังสือ ๒ ภาษานี้เข้าพระหฤทัย ได้ สะดวก
เขียนไม่ได้

เป็นแต่ ครัด แตะ

ตั้งแต่ พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงศึกษา ทราบ
ภาษาอังกฤษ พระเกียรติคุณก็แพร่หลายไปถึงนานาประเทศ ด้วย
พวกมิชชันนารีและฝรั่งที่เข้ามาถึงกรุงเทพ ฯ นอกนั้นก็ติดต่อ ๆ ไป จน
นักเรียน ชาวประเทศอื่น ทั้งที่ไกลเคียง และห่างไกลไป จนยุโรป และ
อเมริกาเขียนจดหมายมาถวาย ทูลถามหาความรู้ต่าง ๆ อันเกี่ยวกับ
ประเทศสยาม ก็มีพระราชหัตถเลขาตอบตามประสงค์ ด้วยพระราช
หัตถเลขาครั้งนั้นยังปรากฏอยู่มาก มักทรงแต่งตามโวหารภาษาไทย
ซอนเมอ เซอร์ จอน เบาริง เป็นราชทูตเข้ามาเฝ้าแต่ครั้งด้วยราชย์
แล้ว ยกเหตุที่ประเทศอื่น ๆ ทางตะวันออกนั้นไม่มีเจ้านายประเทศใด
ได้เรียนรู้ภาษาอังกฤษ ทูลแนะนำให้มี พระราชหัตถเลขาไป ถวาย
สมเด็จพระราชินีวิกตอเรีย แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงปรารภความขัดข้อง ว่าไม่สามารถจะทรงแต่งด้านวนให้เหมือน
คนอังกฤษได้ เซอร์ จอน เบาริง ทูลว่า ถึงพระราชินีนั้นไม่เหมือน
ด้านวนคนอังกฤษแต่ ใครอ่านก็เข้าใจความตามพระราชประสงค์
ได้ชัดเจน อย่าให้ทรงพระวิตกเลย จึงมีพระราชหัตถเลขาไปถวาย
สมเด็จพระราชินีวิกตอเรีย

✕ วิชา ความรู้ต่าง ๆ ที่พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงศึกษาจากตำราภาษาอังกฤษจะมีอย่างใดบ้าง ขอนมให้ทูลฐาน
ปรากฏแต่ว่าได้ทรง ศึกษาวิชาคณิตศาสตร์อย่าง ๑ วิชา โหราศาสตร์

อย่าง ๑ ประวัติศาสตร์อย่าง ๑ กับการเมืองด้วยอีกอย่าง ๑ การที่ได้
 ทรงศึกษาวิชาคนนาจิระและ โหราศาสตร์ ปรากฏในเรื่อง สร้อยอุปราชา
 ที่กล่าวมา แล้วใน ตอนก่อน การที่ทรง ศึกษา ประวัติศาสตร์ มี
 เรื่องเป็นอุทาหรณ์ปรากฏอยู่ในหนังสือ เซอร์ จอน เบาริง แต่ง ว่า
 เมื่อจะเป็นอัครราชทูตเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรีใน พ.ศ. ๒๓๘๘
 นั้น เกรงไทยจะรับรองไม่สมควร ด้วยเหตุที่อังกฤษเคยเข้ามา
 กรุงไทย ๖ ครั้งก่อน เป็นแต่ทูตของอุปราชในอินเดีย หรือทูตของ
 รัฐบาลอังกฤษ แต่ เซอร์ จอน เบาริง เป็นอัครราชทูตเชิญพระ
 ราชดำเนินมาต่างพระองค์สมเด็จพระราชินีจิดคอรีย์ จะต้องให้รับ
 ผิดกัน เซอร์ จอน เบาริง ค้นหาแบบอย่างของไทยเคยรับราชทูต
 ของพระเจ้าแผ่นดิน พบในหนังสือเก่าเล่าเรื่อง สมเด็จพระนารายณ์
 มหาราชรับ เชวเตย เดอโชมอง ราชทูตของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ เมื่อ
 พ.ศ. ๒๒๒๘ เขารายการในหนังสือนั้นเตรียมมาเปรียบเทียบกับ
 ฝ่ายไทยในเวลานั้นไม่มีใครรู้แบบแผน เพราะตำราคณียะแต่ครั้ง
 กรุงศรีอยุธยา มีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบ
 พระองค์เคยดู เพราะ ได้ทรง หนังสือพงศาวดาร การ เกี้ยวข้องใน
 ระหว่างไทยกับฝรั่งที่ฝรั่งแต่งไว้แต่โบราณ ทรงคาดใจ เซอร์ จอน
 เบาริง ว่าคงปรารถนาจะให้รับรองผิดกับทูตอังกฤษที่มาแล้วแต่ก่อน
 จึงโปรดฯ ให้เอาแบบอย่างครั้งสมเด็จพระนารายณ์มหาราชรับราชทูต
 ฝรั่งเข้ามาใช้เป็นระเบียบ ก็ถูกใจ เซอร์ จอน เบาริง ไม่มีทาง
 ที่เกี่ยงงอนได้

เรื่องทรงศึกษาการ เมืองที่ เกือบ กับ ต่าง ประเทศ นั้น พัง
ต้นนิษฐานได้ว่าคงทรงหนังสือ ข้างที่ฝรั่งพิมพ์ ในเมืองจีนและ สิงคโปร์
บ้าง เป็นต้น กับทรงได้ทรงต้นทนาดมกับฝรั่ง ทรงทราบ
ประวัติ การณที่ ฝรั่ง มาทำทาง ตะวันออก และความเห็นของฝรั่ง อยู่
เสมอ เมื่อครั้งทรงตรวจหนังสือที่ไทยได้ตอบกับ เซอร์ เจมส์ บรุค
คงตระหนักแก่พระหฤทัยตามที่ทรงคาดไว้แต่ก่อน ว่าอังกฤษคงจะมา
เกี่ยวข้องกับเมืองไทย เหตุการณ์ที่ปรากฏในชั้นหลังแสดงให้เห็นว่า พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรง พระดำริ เห็นมา แล้ว แต่ยังทรง
ผนวช ว่าไทยคงต้องทำหนังสือสัญญา กับอังกฤษด้วยจำเป็น ชอน
พระ บาทสมเด็จพระ หนึ่ง เกด้าเจ้า อยู่หัว ก้อาจ จะทรง พระราช ดำริเช่น
นั้น เหมือน กัน แต่ เห็น ว่าถ้า ทำ หนังสือ สัญญา ตาม ข้อ ความ ที่
อังกฤษปรารถนา จะเกิดความฉิบหายในบ้านเมือง และบางทีจะ
ยังเชื่อคำพวกจีน ว่าอังกฤษมี กำลัง มากแต่ ในท้องทะเล ถ้ารักษา
ปากน้ำให้มั่นคงอย่าให้เรือรบจีนมาถึงพระนคร ได้ก็จะปลอดภัย จึง
ไม่ยอมทำหนังสือสัญญากับเซอร์ เจมส์ บรุค ว่าตามหลักฐานที่
ปรากฏครั้งนั้น มีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระองค์
เดียว ที่ทรงพระดำริเห็นว่าประเทศสยามจะปลอดภัยในอนาคตได้แต่
ด้วยทำให้ฝรั่งนับถือ แต่ในเวลานั้นทรงผนวช ไม่มกจะเกี่ยวข้องกับ
ราชการบ้านเมือง กันอยู่

เรื่องพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะได้ ทรง รับราช
สมบัตินั้น พิจารณาจากความตามเรื่องพงศาวดารรัชกาลที่ ๓ ดูเหมือน

เมื่อตอนแรกพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ จะ
ยังมีได้ทรงพระราชดำริถึงเรื่องรัชทายาท ด้วยยังไม่แน่ว่า
เหตุที่ยอราชการบ้านเมืองจะเรียบร้อยหรือจะเป็นอย่างไร เพราะ
ผู้ทูลเห็น ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สัมควรได้รับราช
สมบัติมาก จึงทรงสถาปนาพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นศักดิ์พล
เดช ซึ่งมีกำลังมากเพราะได้กำกับราชการกระทรวงกลาโหม และ
เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยยิ่งกว่าเจ้านายพระองค์อื่น เป็นพระมหา
อุปราช ถ้าหากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต
ในตอนนั้น กรมพระราชวังบวรมหาดคีตกิตพลเดชคงจะได้เป็นพระเจ้า
แผ่นดิน พุทธการณเป็นเช่นนั้นมาจนกรมพระราชวังบวรมหาดคีตกิต
พลเดชสวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๕ จึงเริ่มมีเคาเงอน ว่าพระบาทสมเด็จพระ
นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงปรารภถึงเรื่องรัชทายาท ด้วยทรงเห็น
พวกราชเจ้า ต่างกรมหลาย พระองค์คาดกันว่าเจ้านายของ คนจะได้เป็น
พระมหาอุปราชเหมือนอย่างกรมหมื่นศักดิ์พลเดช พวกนี้เตรียมตัว
จะเป็นขุนนาง ดั่งหน้า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
เจตนาจะไม่ตั้งพระมหาอุปราช จึงครัดปรักษาเสนาบดีบางคน สัมเด็จพระ
เจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติเมื่อย เป็นทพธยาศรีพิพัฒน์ ๑ กราบ
ทูลว่าถ้าโปรด ๑ ให้เลื่อนกรมเจ้านายเหล่านั้นขึ้นเสวยศักดินาหนึ่ง ให้
ปรากฏว่าทรงเจตนาจะให้พระยศแต่เพียงเท่านั้น พวกนี้ในกรม
เจ้านายก็คงจะไม่ทะเยอทะยานต่อไป พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วย จึงโปรด ๑ ให้เลื่อนกรมเจ้า

จะเป็นพระประธานวัดนางนอง มาคิดคอบนยอดนาคคู่ (ดังปรากฏ
อยู่บัดนี้) จะเป็นด้วยทรงพระราชดำริอย่างไรจึงทำเช่นนั้น หาได้
ทรงดำริให้ใครทราบไม่ และการที่ เอมองกุฏ ขนคอบนยอดนาคคู่ก็ไม่
เคยมีแบบอย่างที่ไหนมาแต่ก่อน คนในสมัยนั้นจึงพากันตั้งนิมิตฐาน
ว่ามหาราชประสงค์ จะให้คนทั้งหลาย เห็นเป็น นิมิตว่า สมเด็จพระเจ้า
“มอญ” จะเป็นยอดของ บ้านเมือง ต่อไป แม้เรื่อง เจ้าเรจโทษ
หม่อมไกรสร นั้น เมื่อคิดดูก็เห็นเหมือนหนึ่งจะทรงป้องกันอันตราย
มิให้แก่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะความผิดข้อ
ใหญ่ของหม่อมไกรสรอยู่ที่มาดหมายจะเอาราชสมบัติเมื่อต้นรัชกาลที่ ๓
แต่เมื่อ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ประชวร ในปีจอ
พ.ศ. ๒๓๘๓ ก่อนจะเสด็จสวรรคต โปรดฯ ให้เขียนกระแสรับสั่ง
ไปยังเสนาบดีต่างฝ่ายว่า ๘ กุมภาพันธ์ว่า ผู้ที่จะปกครองแผ่นดิน
ต่อไปนั้น จะทรงมอบพระราชสมบัติแก่พระราชวงศ์พระองค์ใดตาม
ชอบพระราชอัธยาศัย ถ้าไม่ชอบใจผู้อื่นโดยมากก็จะเสียดำมิดครัด
เกิด รำคาญ อาจจะเคย เป็นอุปัทวันตราย เด็ดครั้น แก่บ้านเมือง
เพราะฉะนั้นให้เสนาบดีกับข้าราชการทั้งปวงปรึกษากัน ถ้าเห็นว่า
พระราชวงศ์ พระองค์ใดสมควร จะปกครอง แผ่นดิน ให้ อยู่เย็น เป็นสุข
ได้ ก็ให้ถวายราชสมบัติแก่พระองค์นั้นเถิด ในจดหมายเหตุปรากฏ
ว่า ในวันต่อมา พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีรับสั่งให้หา

๑. เรื่องนี้ เจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ และท่านผู้อื่นที่ขึ้นรับราชการในสมัยนั้นเล่าให้
ฟังหลายคน

พระยาศรีสุริยวงศ์ จางวางมหาดเล็ก ๒๗ ผู้เป็นบุตรและเป็นที่ปรึกษา
 ของเจ้าพระยาพระคลังหัวหน้าเสนาบดี เข้าไปเฝ้า ดำรัสถาม
 ว่า ทม กระแสรบดังไป เมื่อวันก่อนน เสนาบดี ทำอย่างไร พระยา
 ศรีสุริยวงศ์กราบทูลว่า เสนาบดีเห็นว่าพระอาการประชวรไม่ถึงค
 รอน ยังไม่ควรจะปรึกษาถึงเรื่องผู้รับราชสมบัติ พระบาทสมเด็จพระ
 นงเกล้าเจ้าอยู่หัวตรัสว่า ผู้ซึ่งจะรับราชสมบัติคนนั้น ทรงพระราชดำริ
 เห็น สมควร แต่ พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือ พระบาท
 สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว แตกมชอท ทรง รังเกียจอยู่ทั้ง ๒ พระ
 องค์ ด้วยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว “ถืออย่างมอญ
 ถ้าได้ เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ชนก็จะให้ พระสงฆ์ ห่มผ้า เป็น มอญ เดี่ยว หมด
 ห่มแผ่นดินดอกกระมัง” ส่วนพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
 นั้นทรงรังเกียจ “ไม่พอใจทำการาร รักแต่การเดินสนุกเท่านั้น
 เพราะฉะนั้นจึงมิได้ทรง อนุญาต กัดจ้เจ้านายข้าราชการ เขาจะไม่
 ชอบใจ” แต่กคง ทรงตระหนักพระราชหฤทัยว่า เสนาบดี คง
 ปรึกษา กันถวายราชสมบัติ แก่พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 เป็นแน่ ต่อมา อีกวันหนึ่ง จึงโปรด ๑ ให้เขียน พระราชปรารภให้
 กรมขุนเพชรดิศร์ นำความไปทูล กรมหมื่น นุชิตชิโนรส ซึ่งเป็น เจ้าคณะ
 สังฆ เพราะทรงทราบว่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
 เคารพนับถือมากทั้ง ๒ พระองค์ ว่าทรงรำคาญพระราชหฤทัยอยู่

๑. ตรงนี้กล่าวตามคำในจดหมายเหตุ ซึ่งมีอยู่ในพงสาวดารรัชกาลที่ ๓ ของเจ้า
 พระอาทิพาภรวงศ์

พระสงฆ์ไทยพากันไปเลื่อมใสห่มผ้าตาม พระมอญ ^{ผู้}เคยเกลียดชัง
ของบ้านเมือง ถ้าหากสมเด็จพระบรมชนกนาถยังเสด็จอยู่ เห็นจะ
ไม่พอพระราชหฤทัยเป็นอย่างยิ่ง ขอให้ท่านทั้ง ๒ ช่วยปลดเปลื้อง
ความรำคาญพระราชหฤทัยด้วย

ทรง^{จะ}แสร้งวินิจฉัยดังกล่าวน้อย ตามเรื่องตำนานการที่
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตั้ง นิกายสังฆ์ ธรรมยุติกา
สนธิเดิมเมื่อ ทรงผนวช แปลงเป็น รามัญนิกาย ทรงร่วมตั้งवादแต่
เฉพาะกับ พระมอญในคณะ ของ พระสุเมธมุนี มิได้ร่วมตั้งवादกับ
พระมอญทั้งปวงทั่วไป เป็นแต่ทรงครองแหงกอย่างพระมอญ ครั้น
ต่อมาเมื่อทรงตั้งระเบียบวัตรปฏิบัติสำหรับพระสงฆ์ธรรมยุติกา ทรง
ถือพระวินัยตามพระไตรปิฎกเป็นหลักวัตรปฏิบัติ อย่างไรก็ดีพระสงฆ์
สยาม (มหา) นิกายหรือพระสงฆ์รามัญนิกายประเพณี ถ้าทรง
สอบส่วนเห็นว่าถูกต้องตามพระพุทธรูปบัญญัติก็ไว้ ถ้าเห็นว่าผิด
เล็กหรือทรงแก้ไขไปตามที่ทรงพระดำริว่าถูกต้องตามพระพุทธรูปบัญญัติ
ด้วยเหตุนี้ จึงเป็นนิกาย ธรรมยุติกา เพราะวัตรปฏิบัติผิดกับพระ
มหานิกายและพระรามัญนิกาย เป็นแต่ห่มผ้าเหมือนพระมอญ การ
ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงจัดระเบียบพระสงฆ์ธรรม
ยุติกายอย่างไร พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงทราบ ไม่
ได้ทรงรังเกียจ “ในทางธรรม” คือวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ธรรมยุติกา
ข้อหนึ่งพึงเห็นได้ ด้วยทรง ตั้งพระสงฆ์ ธรรมยุติกา เป็นพระราชาคณะ มา
แต่ก่อนก็หลายรูป ในกระแสรับตั้งทรงอ้างข้อรังเกียจแต่ “ในทาง

โตก' คือกัณฑ์เป็นพระมอญ แต่ข้อใหญ่ใจความที่ทรงพระราช
วินิจฉัย เห็นจะเป็นด้วยทรงเกรงว่าเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวได้เสด็จราชย์ จะใช้พระราชานุญาตให้แปลงพระสงฆ์มหา
นิกายเป็นธรรมยุติกาทงบ้านทงเมือง จึงร่อนพระราชหฤทัย

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบ ก็เข้า
พระหฤทัยในพระราชวินิจฉัย จึงทรงเขียนคำสารภาพถวายว่า ที่ทรง
จัดการ ต่าง ๆ นานา มี พระประสงค์ แต่จะ ประพฤติ พระธรรม วินัย ให้ถูก
ต้องตามพระพุทธรูปบัญญัติ โดยทรงเห็นว่าไม่เกี่ยวข้องกับราชการ
บ้านเมือง เมื่อทราบว่าการบางอย่างที่ไม่ชอบพระราชอัชฌาศัย
ก็จะไม่ผ่าน แล้วทรงสั่งให้พระสงฆ์ธรรมยุติกากลับห่มคลุมอย่าง
มหานิกายตามเดิม พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็พอพระราช
หฤทัย มิได้แสดงความรังเกียจต่อไป

เมื่อเวลาพระบาท สมเด็จพระนั่งเกล้า เจ้าอยู่หัว ประชวร อยู่เน
มีเรื่องเนื่องกับเหตุที่จะเปลี่ยน รัชกาล เกิดขึ้นหลายเรื่อง ด้วยเมื่อ
ตอนปลายรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงคง
เสนาบดี ปลดปล่อยให้ตำแหน่งว่างอยู่หลายกระทรวง ครั้นว่า พระ
เจ้าแผ่นดินต่อไปจะได้ตั้งตามพระราชอัชฌาศัย ทางฝ่ายเจ้านายใน
ตอนนั้น ตั้งแต่เจ้าเจ๊กโทษหม่อมไกรสรแล้ว ก็ไม่มีต่างกรมพระองค์
ใดมีกำลังและอำนาจมาก ทั้งพากันหวาดหวั่นเกรงจะต้องหาว่ามัก
ใหญ่ไผ่สูงอยู่แทบทงนั้น อำนาจในราชการบ้านเมืองเมื่อตอนปลาย

รัชกาลที่ ๓ จึงตกอยู่ในเจ้าพระยาพระคลัง^๑ ซึ่งเป็นขั้วมหาเสนาบดี
 ว่าการกระทรวงกลาโหมและกระทรวงพระคลังคน ๑ กับพระยาศรี-
 พพัฒน์^๒ ผู้เป็นน้องเจ้าพระยา พระคลังอีกคน ๑ เมื่อตอนพระบาท
 สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวแรก ประชวร^๓ เมื่อก่อน อยู่ว่า จะไม่
 กลับคืนมาได้ ท่านทั้ง ๒ ก็ยังไม่ปรารถนาถึงกรณีที่จะเปลี่ยนรัชกาล
 เพราะเกรงพระราชอาญา ด้วยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ยังว่าราชการแผ่นดินอยู่ แต่การที่ท่านผู้ใหญ่ทั้ง ๒ นั้นเคยอยู่นั้น ต่อ
 มาเป็นเหตุให้เกิด ระวัง หวาดหวั่น กันไปต่าง ๆ ถึงกรมขุนพิริ-
 ภพเบญทริยกระคมพอกข้าในกรมเข้ามารักษาพระองค์ ด้วยเกรงจะ
 ถูกจับเหมือนหม่อมไกรสร เจ้าพระยาพระคลังทราบความจึงปรึกษา
 กับพระยาศรีสุริยวงศ์^๔ ซึ่งเป็นบุตรคนใหญ่ และเป็น ผู้เขียนแหลม
 ในราชการยิ่งกว่าผู้อื่นในเวลานั้น พระยาศรีสุริยวงศ์รับจัดการแก้ไข
 ให้ไปเอาทหารบรรทุกเรือขนมาจากปากน้ำ แล้วไปทูลกรมขุนพิริ-
 ภพเบญทริยให้ปล่อยข้าในกรมไป เสียให้หมด กรมขุนพิริภพเบญทริ
 ยก็ทำตาม เด่ากันมาว่า พระยาศรีสุริยวงศ์ กับ จันทรราชา-

๑. ซึ่งเป็นสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยุรวงศ์ เรียกกันว่า "สมเด็จพระ
 ใหญ่" ในรัชกาลที่ ๔

๒. ถึงรัชกาลที่ ๔ เป็นสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ เรียกกันว่า "สมเด็จ
 องค์น้อย"

๓. ประชวรอยู่ถึง ๖ เดือนจึงเสด็จสวรรคต

๔. ในรัชกาลที่ ๔ เป็นเจ้าพระยา ที่สมุหพระกลาโหม ถึงรัชกาลที่ ๕ เป็น
 สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์

มาตย์ บุตรของเจ้าพระยาพระคลังอีกคน ๑ ซึ่งเคยบ่แถม เป็นผู้
 ตกเตือนบิดา ให้ดำริ เตรียมการ เรื่องเปลี่ยน รัชกาล พอเจ้าพระยา
 พระคลังได้ กระแสรับสั่ง ของ พระบาท สมเด็จพระนั่งเกล้า เจ้าอยู่หัว
 แต่งพระราชปรารภให้ทราบว่าจะเสด็จสวรรคต และพระราชทาน
 อนุญาตให้ พระราชวงศ์ กับเสนาบดี เดิม รัชทายาท ดัง กล่าว มาแล้ว
 ไปเฝ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กราบทูลให้ทรงทราบ
 ว่าเสนาบดี ปรีชา干练 จะเชิญเสด็จขึ้นครอง ราชสมบัติ พระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ เคยทรง คึกษาโหราศาสตร์ ทรง
 เชื่อดาวพยากรณ์อยู่มาก ครั้นว่าถ้าจะถวายราชสมบัติแก่พระองค์
 ขอให้ถวายแก่เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ด้วย เพราะสมเด็จพระ
 อนุชาดวงพระ ชาคา ดิวงเคษ ถึงฐานที่จะ ได้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ถ้า
 ถวายราชสมบัติแก่พระองค์ เกรงจะเสด็จอยู่ไม่ได้เท่าใด เจ้าพระยา
 พระคลังจึงรีบ ไปเฝ้า เจ้าฟ้ากรม ขุนอิศเรศรังสรรค์ที่ พระราชวังเดิม
 ทูล ความ ตามที่พระ บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง ปรารภนั้น
 ให้ทรงทราบ ๒ ความที่กล่าวมา นับเป็นเหตุ ที่พระบาท สมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาพระ มหาอุปราช ให้ทรงคึกคัก พิเศษเป็น
 พระเจ้าแผ่นดินที่สอง Second King ทรงพระนามว่า “พระบาท
 สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว” เที่ยบเคียงอย่างสมเด็จพระเอกาทศรถ

-
๑. เป็นเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศในรัชกาล
 ที่ ๔
 ๒. เรื่องนี้ เจ้าพระยาภาณุวงศ์ ผู้เล่าให้ฟัง ได้ยินเจ้าพระยาพระคลัง บิดา
 ของท่านทูลเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์

ครึ่งรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช แต่เมื่อคนทั้งหลายทราบ
ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะได้ทรงรับราชสมบัติ ก็
พากันยินดี ระวังความหวาดหวั่นสงบได้ในทันที

ครั้นถึงวันที่ ๓ เมษายน พ.ศ. ๒๓๙๔ พระบาทสมเด็จพระ
นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต พระราชวงศ์และเจ้านายประชุม
กันพร้อมด้วย พระราชาคณะผู้ใหญ่ในสังฆมณฑล ปรีक्षाเห็น
พร้อมกันว่าควรถวายราชสมบัติแก่สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้า
มงกุฎฯ กับเจ้าฟ้าจุฑามณี กรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ทั้ง ๒ พระองค์
วันรุ่งขึ้นจึงเชิญเสด็จพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจากวัด
บวรนิเวศน์ฯ ให้เสด็จโดยกระบวนเรือมาชนท้าวคำหนักแพ* (ซึ่ง
ชื่อนานใหม่ในรัชกาลที่ ๔ ว่า "ท้าววรดิษฐ์") รับเสด็จ
ทรงพระราชยานให้เข้าพระราชวังหลวง^๒ เสด็จขึ้นไปยังพระมหา
มณเฑียร ถวายน้ำสรง พระบรมศพสมเด็จพระเชษฐาธิราชแล้ว
ไปประทับที่ ในพระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เจ้านายและ
เสนาบดีเข้าเฝ้ากราบทูลเชิญเสด็จผ่านพิภพ จึงตามผนวชเมื่อวันที่ ๒
เดือน ๓ นักษัตร ผนวชที่ทรงผนวชอยู่ ๒๗ พรรษา เมื่อตามผนวช
แล้วเสด็จประทับอยู่ในพระอุโบสถนั้น ๓ แล้วเสด็จไปประทับ

๑. ที่เรียกว่า "คำหนักแพ" เพราะเดิมคำหนักที่รับทำเสด็จลงเรือทำเป็นอย่าง
เรือนแพ ก็นั่งเสาลอยที่ชายเลนแล้วตั้งคำหนักบนนั้น

๒. ในรัชกาลที่ ๔ โปรดให้เรียกว่า "พระบรมมหาราชวัง" เป็นคู่กับ
"พระบรมราชวัง" อันเป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่
เมื่อล่วงรัชกาลที่ ๔ แล้วเลิกชื่อพระบรมราชวัง กลับเรียกว่า "พระราชวังบวรสถาน
มงคล" อย่างเดิม

พลับพลาซึ่งสร้างขึ้นในบริเวณโรงแสงคัน^๑ จนถึงฤกษ์ ทำพระราช
 พิธีบรมราชาภิเษกและ เสด็จพระราช มณเฑียร บรรยายพระราช
 ประวัติก่อนเสด็จเสวยราชย์หมดความเพียงน

๑. อยู่ตรงที่สร้างพระที่นั่งบรมพิมาน ในสวนสิวาลัย

เรื่องพระราชประวัติ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อเสวยราชย์แล้ว

พ.ศ. ๒๓๘๔-๒๔๓๓

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จ เสด็จถวัลย์ราช
สมบัติ พระชนษาได้ ๔๗ ปี การที่ทรงสร้างสมพระบารมีมาใน
เวลาก่อนเสวยราชย์ ถ้าเอาระยะพระชนษาคงเป็นฉินฉินประกอบ
รายการที่ปรากฏ ตอนพระชนษาก่อน ๒๐ ปีคงได้ทรงรับความอบรม
พระจริยาและศึกษาวิชาความรู้ต่าง ๆ เช่น อักษรศาสตร์ ราชประ-
เพณี และประวัติศาสตร์ เป็นต้น สำหรับพระราชกุมารชั้นสูงก็ก
ตามแบบโบราณครบทุกอย่าง แต่พระปรีชาญาณอัน ปรากฏใน
หนังสือต่าง ๆ ซึ่งทรงพระราชนิพนธ์เมื่อเสวยราชย์แล้ว ดั่งซึ่งเกิน
กว่าหลักสูตรการศึกษาของ พระราช กุมารมาก จึงเข้าใจว่าคงทรง
ศึกษาต่อมาใน สมัยเมื่อ ทรงผนวช จนทรง สามารถรอบรู้ ถึงปาน นั้น
ถึงตอนพระ ชนษา รวบรวม ๒๐ จน ๓๐ ปีทรง ศึกษาภาษามคธจนเชี่ยวชาญ
ชาญ เป็นเหตุให้ทรงรอบรู้พระไตรปิฎกหาผู้เสมอเหมือนมิได้ ชอน
ถ้าหาตัวอย่างในพงศาวดารมาเปรียบเทียบ เคยมีพระเจ้าแผ่นดินใน
ราชวงศ์พระร่วงพระองค์ ๑ พระนามเดิมว่า “พญาธิไทย” เมื่อเสวย
ราชย์ ณ กรุงสุโขทัยใช้ พระนามว่า “พระมหา ธรรมราชา” (ที่ ๑)

ในพงศาวดารเหนือ เรียกว่า “พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก”^๑ เพราะปรากฏพระเกียรติว่า ทรงเชี่ยวชาญ พระไตรปิฎก ห่าผู้เสมอ มิได้ในสมัยนั้น ได้ทรงแต่งหนังสือ “ไตรภูมิ” ไว้เรื่อง ๓ ยังมีฉบับที่จะพิสดารได้ ในประเทศอื่น ที่ใกล้เคียง มีพระเจ้าแผ่นดินมอญ อีกพระองค์ ๓ เมื่อครองกรุงหงสาวดีใช้พระนามว่า “พระเจ้ารามาชิต” แต่ในหนังสือพงศาวดารเรียกว่า “พระเจ้าธรรมเจดีย์” เพราะปรากฏพระเกียรติว่าเชี่ยวชาญ พระไตรปิฎกไม่ มีผู้อื่น เสมอเหมือน และมีหนังสือซึ่ง พระเจ้า ธรรมเจดีย์ทรง แต่งเรื่อง ประวัติ พระพุทธศาสนาในเมืองมอญจารึกไว้ เรียกกันว่า “จารึกกัลยาณ” ยังปรากฏอยู่พอพิสดารได้เหมือนกัน พิศราห์ความในหนังสือไตรภูมิ (พระร่วง) และในจารึกกัลยาณ ต่อให้เห็นว่าพระเจ้าแผ่นดินทั้ง ๒ พระองค์นั้น แม้ทรงทราบพระไตรปิฎกมากก็จริง แต่ไม่ถึงสามารถจะวินิจฉัยผิดชอบในคัมภีร์คฤดาฎกาได้ เหมือน พระบาท ธรรมเจดีย์ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตั้งแต่โบราณจารย์ว่าไว้อย่างไรก็ทรงถือแต่อย่างนั้น จึงผิดกัน ถึงตอนพระชนมหาราช ๓๐ จน ๔๐ มีทรงจัดการฟื้นฟูพระพุทธศาสนา และบางทีจะเป็นในคอนนที่ทรงศึกษาวิชาความรู้ต่าง ๆ ของไทยเพิ่มเติมจนรอบรู้ถึงขั้นสูงสุด โบราณคดีเห็นจะทรงศึกษาในคอนน เพราะเสด็จไปเที่ยวรุดงคตามหัวเมือง ได้พบศิลาจารึก และทอดพระเนตรโบราณวัตถุสถานต่าง ๆ อยู่เนือง ๆ ถึงตอนพระ

๑. ผู้แต่งหนังสือพงศาวดารเหนือ ตำนานสืบไปว่าเดิมครองเมืองเชียงใหม่เมื่อ พ.ศ. ๑๕๐๐ ทูลถือนั้นเดิมครองเมืองศรีสุทธานันท์เมื่อราว พ.ศ. ๑๕๐๐

ชันษาระหว่าง ๔๐ กับ ๔๗ ปีเริ่มทรงศึกษาภาษาของกฤษกับทั้งวิชาความ
รู้ต่าง ๆ ของฝรั่ง เลยเป็นบักจยให้เอาพระฤทธิย์ ได้ส่อดคล้องการ
บ้านเมืองที่เกี่ยวของกับต่างประเทศในต่อนั้น ถ้าว่าโดยย่อพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงสร้าง สมพระบารมี สมบุรณ มา
แล้วตั้งแต่ก่อนด้วยราชย์ ชาติอย่างเดียวกันแต่ก็มีได้เคยทรงบัญชา
การที่ผิดเหมือนอย่างสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวใน ๓ รัชกาลแต่ก่อนมา
เพราะไม่มีโอกาส ถึงกระนั้น เมื่อเสด็จ ขึ้นด้วย ราชย์ ก็ได้รับความ
นิยมนับถือของคนทั้งหลาย ว่าเป็นนักปราชญ์ทรงพระปรีชาญาณลึก
กับพระเจ้าแผ่นดินที่ปรากฏมาในพงศาวดารโดยมาก ขอนถึงบุคคล
ขึ้นหลังที่ไม่ทันได้เห็นพระองค์ ใครได้อ่านหนังสือพระราชนิพนธ์ของ
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่นพระบรมราชาธิบายและ
พระบรมราชวินิจฉัยที่ รวบรวมพิมพ์ไว้ ก็จะเห็นได้ว่า ในบรรดากิจ
การและเรื่องต่าง ๆ ซึ่งทรงพระราชนิพนธ์นั้น ทรงรอบรู้ต่งเชิงเชอ
ได้ว่าในสมัยนั้นไม่มีผู้คนอื่นเหมือน นอกจากนั้นถ้าสังเกตในพระ
ราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะเห็นได้ค่อ
ไปถึงพระราชอัธยาศัยว่าไม่มีความประมาท เช่นจะทรงพระราชดำริ
กิจการอันใดย่อมอาศัยหลักฐาน และคิดถึงใจผู้อื่นเสมอ ขอนพึง
เห็นได้ในพระราชบัญญัติและประกาศ ต่งการ ต่าง ๆ ทรงขแรงให้
คนทั้งหลายเข้าใจพระราชดำริและพระราชวินิจฉัยแจ่มแจ้งเป็นนิจ จึง
เป็นเหตุให้คนทั้งหลายไว้วางใจในพระคุณธรรมมาต่งแต่แรกด้วยราชย์
จนตลอดรัชกาล

ก็ไม่ควร ขอมทำ หนังสือสัญญา เพราะยังเชื่อตามคำพูดจีนอยู่ว่า
อังกฤษมีฤทธเครแต่ในท้องทะเล ฝ่ายพวกจีนสมัยใหม่เห็นว่าโดย
วิธีทางตะวันออกจนถึงเวลาเปลี่ยนแปลงด้วยฝรั่งมาอำนาจจีน
เป็นประเทศใหญ่ของอังกฤษยังบังคับได้ ไทยเป็นประเทศน้อยที่ไหนจะ
ขอมตามใจไทย อย่างไร ๆ ไทยก็จะต้องทำหนังสือสัญญาใหม่กับ
อังกฤษ ผิดกันแต่เวลาช้าหรือเร็ว ถ้าไม่ยอมทำก็คงเกิดภัยอันตราย
แก่บ้านเมือง ในพวกสมัยใหม่คิดเห็นกันอย่างหนึ่งนั่น แต่พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นการไกลกว่าผู้อื่น ทรงพระราช
ดำริว่า ทางที่จะให้ปลอดภัยทางเดียว แต่ต้องรบทำหนังสือสัญญา
โดยดี ให้เกิดไมตรีจิตต่อกัน แล้วจึงจะแจ้งกันฉันมิตรให้ลดหย่อน
ผ่อนผันในข้อสัญญา อย่าให้เกิดยุคเข็ญแก่บ้านเมือง ไซ้แต่เท่านั้น
ทรงพระราชดำริต่อไปว่า ประเทศหงหอย ทางตะวันออกนี้ ต่อไป
ภายหน้า คงจะมี การเกี่ยวข้อง กับฝรั่ง มากขึ้น ทุกที ถ้าไม่เปลี่ยน
รัฐาภิบาล โนบาย ของ ประเทศสยาม ให้ฝรั่ง นิยม ว่าไทย พยายาม
บำรุงบ้านเมืองให้เจริญ ตามอารยธรรม ก็อาจจะ ไม่ปลอดภัยได้มัน
คง คงทรงพระราชดำริเช่นว่ามาแต่ยังทรงผนวชอยู่ เพราะฉะนั้น
พอเสด็จ ผ่านพิภพ คงแต่ก่อน ทำพิธีราชาภิเษก ก็ทรง แก่ไข ชนบ
ธรรมเนียมเก่า เริ่มด้วยคำรัสสั่ง ให้เลิกประเพณีเข้าเฝ้าทูลเปิดำไม่
ได้เสด็จ ให้เจ้านายและข้าราชการได้เสด็จเข้าเฝ้าต่อไปเป็นนิจ การ
ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวดำรัสให้ได้เสด็จเข้ามา คน
ในสมัยนั้นได้ฟังเจ้าอาจจะเห็นฉันท ด้วยเข้าใจว่าเป็นการเล็ก ๆ น้อย ๆ

เข้ามาจนคนสมัยเก่าหมดตัวไป พวกชนสมัยใหม่ชอบได้เด็กมาก
จน จึงได้ได้เด็กจนแพร่หลาย

เมื่อถึงงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแก้ประเพณีเก่าอย่างหนึ่งในวันเสด็จออกมหา
สมาคมในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ด้วยพระราชทานบรมราชานุญาต
ให้พวกฝรั่งที่อยู่ในกรุงเทพฯ เข้าเฝ้าด้วย เรื่องนี้ในเวลานั้นไม่มีใคร
ใครเห็นเป็นการแปลกประหลาดนัก เพราะเป็นแต่ฝรั่งสัก ๓๐ คน
เข้าไป ยืนเฝ้าอยู่ข้างหลังแถวที่ขุนนางหมอบ แต่การนี้หมดผลมาก
(ถึงมาเป็นประโยชน์ ในการเมืองภายหลัง ดังจะเล่าในที่อื่นต่อไป)
เพราะ ฝรั่งเหล่านั้นพากันเขียนบอกข่าวออกไป ถึงนานาประเทศ ว่า
พระเจ้าแผ่นดินสยามพระองค์ ใหม่ทรงเปลี่ยนขนบธรรมเนียมหันเข้าหา
จริยธรรมอย่างฝรั่ง ผิดกับพระเจ้าแผ่นดินพระองค์อื่น ๆ ทางตะวันออก
ออก ฝรั่งตามต่างประเทศพากันพิศวง เริ่มเกิดไม่ใคร่จัดตอ
ประเทศสยามผิดกว่าแต่ก่อน แม้ด้วยทรงเปลี่ยนแปลงประเพณีเดิม
เพียงเล็กน้อยเท่านั้น

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปลี่ยนแปลงประ
เพณี เดิมคงแต่แรกด้วยราชย์ อีกเรื่องหนึ่ง ด้วยทรงทราบแต่ยัง
ทรงผนวชว่า ในสมัยนั้นราษฎรถูกผู้ มีอำนาจกดขี่ข่มเหงชุกชุม เรื่อง
นี้จริงราชประเพณี มาแต่โบราณ อนุญาตให้บรรดาผู้มีความ
ทุกข์ร้อนถวายฎีกาต่อพระเจ้าแผ่นดินได้ทูลหาเสมออันหมด แต่วิธี
ที่ถวายฎีกาตามแบบเก่าของเข้ไปตกตอถึง ทมิตาบกรมวัง ให้พระ

เจ้าแผ่นดินทรงไต่ถามถึงกตองกัโปรด ฯ ให้มารับฎีกา จึงเรียก
กันว่า “กตองรวงฎีกา” ครั้นนานมาผู้มาจากคณมให้ราษฎร
เขาลงกตอง กตวยฎีกายากชน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัวเคยทรงปรารภ ในพระราช นิพนธ์แห่งหนึ่งว่า พระเจ้าแผ่นดิน
เหมือนเป็นพระ ประธานอยู่ใน โปดกั ตมพระเนตรอยู่ก็ ไม่เห็นอะไร
พอเสด็จเสวยราชย์บรมราชาภิเษกแล้ว ก็ทรงตั้งประเพณีเสด็จออก
รับฎีการาชฎีกด้วยพระองค์เองทุกวันโกนเดือนละ ๔ ครั้ง เวลาเสด็จ
ออกให้เจ้าพนักงานคกตองวินิจฉัยเถรี^๑ เป็นสัญญาให้ราษฎรเข้า
ถวายฎีกาได้เป็นจุล ก็มตเห็นประจักษ์ทันที ด้วยผู้มาจากคณ
ข่มเหงราษฎร เช่นฉุด ตักถ้าวหรือจับผู้คนของจำตามอำเภอใจ ไม่มี
ใครกล้าทำดังแต่ก่อน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวทรง
เห็นเป็น ประโยชน์จึงโปรด ฯ ให้ประกาศขยายพระบรมราชานุญาต
ค้อออกไปถึงผู้ไม่สามารถจะมาถวายฎีกาได้เอง เช่นถูกกักขังเป็น
คัน ให้ฝากฎีกาให้ญาติพี่น้องหรือมตนายถวายเป็นคัวได้ แต่ใน
การทรมฎีกาของราษฎรนั้น ถ้าปรากฏว่าใครเอาความเท็จมากกราบ
ทูลเพื่อจะให้ผู้อื่น เสียหายโดยไม่มต ก็ให้ตง พระราช อาญา แก่ผู้
ถวายฎีกาตามประเพณีเดิม บ้องกันผู้ไม่มีคตมิให้ค้อคร้อน นอก
จากเสด็จออกรับฎีกา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
เปลี่ยน ประเพณีท พระเจ้า แผ่นดิน ทรง คัดค้อ กับคัว ราษฎร ออก อย่าง
หนึ่ง ด้วยค้ำรัสตั้งให้เลิกประเพณีโบราณ (อย่างเมืองจัน) ที่ห้าม

๑. กลองวินิจฉัยเถรี เคี้ยวอยู่ในพิพิธภัณฑ์สถาน

มิให้ราษฎรเข้าใกล้ฉันททางเมื่อเวลาเสด็จประพาส และบังคับให้
เปิดประตูหน้าต่างบ้านเรือนที่อยู่ทั้ง ๒ ข้างทาง โปรดฯ พระราชทาน
อนุญาตให้ราษฎรเข้ามาเฝ้าได้ใกล้ฉันททาง และให้เปิดประตูหน้าต่าง
ได้ตามชอบใจ หากเจ้าของบ้านเรือนมีประสงค์จะแสดง ความ
เคารพ ก็ให้แต่งเครื่องบูชาที่หน้าบ้าน แล้วคอยเฝ้าอยู่ที่เครื่อง
บูชานั้น จึงเกิดประเพณีตั้งเครื่องบูชาไว้เสด็จเสวยมา ที่พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเปลี่ยนประเพณีเดิมในเรื่องรับเสด็จ
ราษฎร และโปรดฯ อนุญาตให้ราษฎรเฝ้าเห็นได้สะดวกกว่าแต่ก่อน
ดังกล่าวนั้น ก็เป็นเหตุให้ราษฎรพากันนิยมในพระคุณของพระบาทสม
เด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแพร่หลายอีกอย่างหนึ่ง

นอกจากเรื่องเหล่านี้มาเป็น อุทาหรณ์ พระบาท สมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้า อยู่หัว ทรง เปลี่ยน แปลง ขนบ ธรรมเนียม เดิม และ ทรง
สถาปนา การ ต่าง ๆ ขึ้นเป็น แบบ แผน ใน รัชกาลที่ ๕ อีก หลาย อย่าง
ถ้าพรรณนาเป็นรายเรื่องหนึ่งตอนจะยืดยาวนัก จึงจะรวมความกล่าว
ความประเภทของการที่ทรงจัด โดยประสงค์จะให้ เห็นเหตุ และผล
ของการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว ทรงจัดขึ้นเป็น สำคัญ
ถ้าคง เป็น ปัญหา อย่าง ที่เรียกใน สำนวน แปลใน หนังสือ ชื่อจีน ว่า เป็น
“คำกล่าว” ถ้ามองว่า เพราะเหตุใด พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัวจึงโปรดเปลี่ยนขนบธรรมเนียมต่าง ๆ อธิบายข้อ เมื่อพิจารณา
ดูเห็น ว่า เป็น ด้วยเหตุ ๒ อย่าง อย่าง ๑ ดังได้ กล่าว มาแล้วว่า
เพราะ ทรง ตระหนัก พระราช ฤทัย ว่า รัชกาล ของ พระองค์ ประ จวบ

เวลาโดยวิธีทาง คำนวณออกัน เปลี่ยนแปลง ด้วยฝรั่ง มามีอำนาจ
 จะต้องเปลี่ยนรัฐาภิบาลโนบายหันเข้าหาจริยธรรมอย่างฝรั่ง บ้าน
 เมืองจึงจะพ้นภัยอันตราย แต่การต่าง ๆ ที่พระบาทสมเด็จพระจอม
 เกศาเจ้าอยู่หัวทรงเจตนา ที่ไม่เกี่ยวข้องกับจริยธรรมของฝรั่ง แต่เป็น
 การสำคัญใน ขนบธรรมเนียมไทย กันมาก เห็นได้ว่า เหตุอันนอก
 และเหตุนี้ เกิดแต่ พระอุปนิสัยดี ของพระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
 อยู่หัวโปรด ฯ ทำการให้ถูกต้องเป็นแก่นสาร ไม่ทรงนิยม ทำตาม
 คติที่ลือกัน ว่าเคย ทำมา แต่โบราณ อย่างไร ต้องทำ อย่างนั้น จึงจะเป็น
 การ “รักษาราชประเพณี” เพราะเมื่อพระองค์ทรงผนวชได้มีโอกาส
 พิจารณา คำหรับ คำว่าต่าง ๆ มาก ทั้งทางฝ่าย พุทธศาสตร์ และราช-
 ศาสตร์ เห็นประเพณีต่าง ๆ ที่ทำกันมาผิดหลักเดิมหรือยังบกพร่องมี
 อยู่มาก จึงทรงพยายามแก้ไขให้เป็นแก่นสาร ไซ้จะโปรดเปลี่ยน
 แปลงอะไร ๆ ให้เป็นอย่างใหม่ไปทรงน้อมหาได้ พระอุปนิสัยเช่น
 วนพวงเห็นได้แต่ในพระราชประวัติตอนทรงผนวช พอทรงสอบสวน
 พระไกรบทฎ ทราบว่า พระสงฆ์ ไทยปฏิ บัติพระวินัย เกิดอน คดาดจาก
 พระพุทธานุญาตมากนัก ก็ทรงพยายามแก้ไขให้เป็น แก่นสารดังเดา
 เรืองมาแต่ในคอนก่อน ครั้นเสด็จเสวยราชย์ ทรงพิจารณา เห็น
 ขนบธรรมเนียม อันใดเกิดอนคดาดเค้ามืด หรือว่ายังบกพร่อง ก็ทรง
 พระราชดำริแก้ไขให้ดีขึ้นเป็นลำดับมา จนตลอดรัชกาล สมัยเปลี่ยน
 แปลงธรรมเนียมของประเทศสยาม จึงกำหนดในพงศาวดารว่าเกิด
 แต่ในรัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมา

แต่จะกล่าว อธิบาย ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงแก้ขนบธรรมเนียมตามประเภทต่าง ๆ ต่อไป

การศาสนา

ในตอน ๒ ของหนังสือ ได้เล่ามาแล้วถึงเรื่องที่พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพบ พระพุทธรูปต่าง ๆ และทรงตั้ง
นิกายพระสงฆ์ธรรมยุติกา และที่วัดเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัวประสูติทรงทักทวงเรื่องต่อการเมือง พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึง ดำรัสสั่ง ให้พระสงฆ์ ธรรมยุติกากลับ ห่มคลุม
อย่าง พระมหา นิกายมาจนต้น รัชกาลที่ ๓ ได้ยินว่าใน ครั้น นั้น พระ
เถระธรรมยุติกายบางรูป มีสมเด็จพระวันรัต (ทับ) เมื่อยังเป็นท้าว
อริยมุนีเป็นคน ไม่ทำตามรับสั่งนัก ครั้นถึง รัชกาลที่ ๔ พระเถระ
ธรรมยุติกายบางรูป เขาชักชวนกันคัดค้านขอให้นำความกราบ
ทูลว่า ทศกัณฐ์ ถูกบังคับขึ้นใจ ให้ครองผ้าตาม แบบอย่าง ซึ่งไม่เต็มได้
มีความเดือดร้อน ขอพระราชทานพระบรม ราชานุญาต ให้พระสงฆ์
ธรรมยุติกากลับครองแหวกเหมือนอย่างเดิม ก็เกิดความลำบากพระ
ราชหฤทัยแก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะจะดำรัส
ให้ห่มผ้าอย่างพระมหานิกายต่อไป ก็มีติดขัดซึ่งพระองค์เองได้ทรง
ตั้ง ทั้งจะทำให้พระสงฆ์ธรรมยุติกายรังเกียจเดือดร้อนหนักขึ้น ถ้าหาก
กลับครองแหวกตามอำเภอใจจะทรงทำอย่างไรก็ยากอยู่ แต่จะพระ
ราชทานพระบรมราชานุญาตได้ ก็มีกติกที่ได้ทรงรับไว้ต่อพระบาท

สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จมาทางที่ จะรับความลำบาก
นั้นได้ ด้วย ฐานะของ พระองค์ เมื่อก่อน เสด็จ ราชย์ เป็นแต่สมณคณา
จารย์ เมื่อทรงรับดูการของพระมหาเถระ ฐานะของพระองค์เป็น
พระราชามหากษัตริย์ จึงพระราชทาน พระบรมราชวินิจฉัยว่าการ
ปฏิบัติพระธรรมวินัยเป็นกิจของพระ สงฆ์ปฏิบัติ มิใช่ราชกิจของ
พระเจ้าแผ่นดินที่จะทรงสั่งให้ทำประการใด เมื่อพระบรมราชวินิจฉัย
เช่นนั้น พระสงฆ์ธรรมยุติกาก็พากันกลับห่มแหวกตามเดิม แต่
เรื่องที่เกี่ยวข้องกับพระสงฆ์ธรรมยุติกายังมีข้ออื่นต่อมาอีก ด้วยเมื่อใน
รัชกาลที่ ๓ คนที่ เดิม ได้ต่อคดี ธรรมยุติกาย่าง เบียดเบียน ที่
เดิมได้แต่ไม่กล้าแสดง โดยเปิดเผย เพราะเกรงจะไม่พอพระราช
หฤทัยในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ ที่ไม่เดิมได้ก็
ตั้งแต่เปลี่ยนรัชกาลใหม่ทรงสังเกตเห็นคน แสดงความ เดิมได้ในคดี
ธรรม ยุติ กามาก ขึ้นรวดเร็ว เป็น เหตุให้ ทรง พระ ราช วิ จารณ์
กว้างขวางออกไป ทรงพระราชดำริว่าถ้าทรงชวนชวายเป็นนักกาย
สงฆ์ธรรมยุติกาก็แพร่หลายด้วยพระราชนุภาพจะเกิดโทษแก่บ้านเมือง
มากกว่าเป็นคุณ เพราะจะ ทำให้พุทธบริษัททั้ง พระ และคฤหัสถ์
ที่คบถกคดีเกิดรังเกียจกัน และพระมหานิกายก็จะพากันหวาดหวั่นว่า
จะถูกบังคับให้แปลงเป็นธรรมยุติ เหมือนเช่นพระบาทสมเด็จพระนั่ง
เกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระวิตก และที่ลัดพระธรรมยุติกากองตามจำนวน
มากนัก การปฏิบัติพระธรรมวินัยอาจจะเสื่อมทรามลงเพราะเหตุที่
กล่าวมา จึงโปรด ฯ ให้พระสงฆ์ธรรมยุติกากองชวอยู่ในคณะกลาง

ตามเดิม มิได้แยกย้ายเป็นคณะหนึ่งต่างหาก และดำรงสั่งในราชการ
ให้ถือว่าพระสงฆ์ ๒ นิกายนี้เป็นอย่างเดียวกัน เป็นคัมภีร์ในการ
พิธีพระสงฆ์ให้มนตร์รวมกันทั้ง ๒ นิกาย การทูลทวงตงพระราชา
คณะเลือกแต่ด้วยพรรษาอายุและคุณธรรม ไม่ถือว่าจะเป็นนิกาย
ไหนเป็นประมาณ ใช้แต่เท่านั้น ทางฝ่ายพระราชาสกุตไหนแม้ไม่
ใช้พระราชวงศ์ เคยบวชเรียนในนิกายไหนก็ตรัสขอให้คงอย่างเดิม
แต่การ ฟ้น พระ ศำสนาก็ไม่ ทรงทอดทิ้ง เป็นแต่เปลี่ยน พระ บรมราชา
บายมาเป็นทางสมาคมกับพระราชา คณะมหานิกาย เป็นคัมภีร์ว่าพระ
ราชทานพระบรมราชานุญาต ให้ทูล ถาโมธิบายพระ ธรรมวินัยที่ใครจะ
ทราบหรือที่ยังสงสัยได้ตามประสงค์ และทรงขแรงพระบรมวินิจฉัย
พระราชทานโดยมิได้รังเกียจ พระบรมราชาบายเช่นว่านี้ผลทำให้
พระสงฆ์มหานิกายแก้ไขวัตรปฏิบัติของตนเป็นลำดับมา และการส่ง
มณฑล ก็ได้ แกร้วว ตลอด รัชกาลที่ ๔ ด้วยพระสงฆ์ พากัน เดอ
ได้ในพระปรีชาญาณทั่วไปทั้ง ๒ นิกาย

พระราชปฏิบัติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวหนึ่ง
ด้วยคำสอนยังมีต่อไปถึงคำสอนอื่น ๆ อีก แต่ก่อนนอกจากพระสงฆ์
กับพราหมณ์ นักบวชในคำสอนอื่นเช่นคำสอนคริสต์ตังก็ หรือ
คำสอนอิสลามก็ แม้จนพระญวนที่ถือพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน
ก็ หาได้รับความยกย่องอย่างใดไม่ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวช ได้ทรงสมาคมกับพวกบาทหลวงและพวก
มิชชันนารีอเมริกันเนื่อง ในการทรงศึกษาภาษาฝรั่ง และทรงสมาคม

กับพระญวนด้วยใคร่จะทรงทราบคัมภีรหยาหน ^๕ คุณเคยอยู่แล้ว เมื่อ
 ด้วย ราชย์ แล้ว ก็ทรง รักษาสมัคร ภาพ ^๕ ค่อมมาด้วยทรงยกย่องและ
 พระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์ต่าง ๆ ยกเป็นอุทราหรณดังเช่น
 เมื่อถึงพระราชปาดกอดคองมรณภาพ ^๕ ไปรด ฯ พระราชทานเครื่องแห
 ศัพเหมื่อนอย่างขุนนาง และพระราชทานที่ดิน ให้สร้างวัดโปรเตส
 ตันต์ กับทรงสร้างวัดญวนด้วย การที่ทรงอุปการดังกล่าวมาน
 เป็นเหตุให้พวกบาดหลวงและมิชชันนารีอเมริกัน เข้ารับช่วยราช-
 การต่าง ๆ ตามพระราชประสงค์ และยังยกย่องพระเดชพระคุณ
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกันอยู่จนทุกวันนี้ พวกญวนก็
 เริ่มไต่หาพระทงเต็กในงานหลวง เมื่อรัชกาลที่ ๕ เป็นต้นมา ^๕ ส่วน
 พวกถือศาสนาอิสลามนั้น พวกถือดทริเชยยะ (พวกเจ้าเซน) ได้รับ
 พระบรมราชานุเคราะห์เป็น ประเพณี มาแต่ รัชกาล ก่อน ๆ แล้ว
 ก็ไปรด ฯ พระราชทานตามเคย แต่พวกดทริสุห์นั้นเป็นคนหลายชาติ
 หลายภาษา แยกย้ายกันอยู่ตามตำบลต่าง ๆ มีดู่เหว้าและนักบวช
 ชาติของตนเอง เข้ากับพลเมืองเป็นปกติอยู่แล้ว จึงไม่เมื่อกิจจะ
 ต้องพระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์เหมือนกับก่อนประการใด

๑. ที่วัดโปรเตสตันต์ซึ่งพระราชทาน อยู่ริมอุ้งบางกอกถึงรัชกาลที่ ๕ วัดนั้นเล็กไป
 พระราชทานที่ใหม่ให้สร้างวัด Christ Church ที่ยังปรากฏอยู่บัดนี้ วัดญวนนั้นสร้าง
 ถ้างมาสำเร็จในรัชกาลที่ ๕ จึงพระราชทานนามว่า วัดอุภัยราชบำรุง อยู่ริมถนนเจริญ-
 ทรงที่ตลาดน้อย

การพิธีสำหรับบ้านเมือง

การพิธีต่าง ๆ ที่ทำเป็นประเพณีของประเทศสยามนี้ แต่เดิม
มาทำเป็นพิธีในทางธรรมเนียมปฏิบัติ ทำตามคติพระพุทธศาสนา ถ้าเป็น
พิธีในทางโลก ทำตามคติไสยศาสตร์ของพราหมณ์ จึงเกิดคำพูดว่า
“พุทธกับไสยอาศัยกัน” มาแต่โบราณ ถ้าทำพิธีตามพระพุทธศาสนา
เช่นบวชนาคเป็นต้น เรียกว่าพิธีสงฆ์ พราหมณ์ไม่เข้าไปเกี่ยวข้อง
ถ้าทำพิธีไสยศาสตร์ เช่นยกทัพรบศึกเป็นต้น เรียกว่าพิธีพราหมณ์
พระสงฆ์ก็ไม่เข้าไปเกี่ยวข้อง จำเนียรกาลนานมาเมื่อความเสื่อมได้
ในพระพุทธศาสนาเจริญขึ้น ผู้ทำพิธีปรารภนาถวิธินิยมคติตามคติพระ
พุทธศาสนามาขึ้น ก็มักคิดอันใหม่ประสมด้วยกันกับพิธีพราหมณ์
จะยกตัวอย่าง เช่นพิธีบรมราชาภิเษก พระเจ้าแผ่นดิน เดิมเป็นแต่
พิธีพราหมณ์ ภายหลังมาใหม่ประสมเพิ่มเข้าไปในส่วนการ “เฉลิม
(คือเสด็จขึ้นอยู่) พระราชมณเฑียร” จึงเกิดการประสมทางพิธีสงฆ์
และพิธีพราหมณ์ด้วยกันหลายพิธี แต่ทว่าแยกกันอยู่อย่างเดิมยังมีมาก
ถึงรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราช
ดำริว่าในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นี้ หมกติด พราหมณ์ ททรวง พระเวทเสีย
แล้ว ยังเหลือแต่เชลยชาติที่ติดมาโดยกำเนิด แม้จะห้ามมิให้เข้า
ใจความในคัมภีร์พระเวทก็ไม่ได้ ด้วยไม่มีใครได้เรียนภาษานี้ถึงฤ
การทำพิธีพราหมณ์เป็นแต่ทำตามเคย ไม่เป็นแก่นสารเหมือนเช่น
เดิม แต่จะเลิกเสียก็ไม่ควร เพราะเป็น พิธีสำหรับ บ้านเมือง และราช
ประเพณีมาช้านาน จึงทรงแก้ไขระเบียบพิธีพราหมณ์ซึ่งเคยทำมาแต่

โดยดำพงเช่นพรแรกนาเป็นคนใหม่พรส่งขด้วยทุกพร ทด้าคณน
คอทรงแก็ ระเบียบ พรธอนา พพณนตคยา ซึ่งเป็น พรส่งข กับพรพหณ
ทำด้วยกันมาแต่กรงศ์รอยุธยา พรส่งขมดวคณนคเตยงพระให้
เป็นดวดีคณนคดกอน แล้วทำพรพรพหณชานโองการแข่งนำดำบาน
และรชพระแต่งค่อไป ข้าราชการกระทำดคยธอนาคอหน้าพรส่งข
ทในวัดพระศรีรัตนค้ำดาราม แล้วเข้าไป เฝ้าถวาย บังคมพระเจ้า
อยุ่หัวทในทองพระโรง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
แก็ประเพณคณน แล้วจออกไปประทับเป็นประธานให้ข้าราชการถอ
นากระ ทำดคย และถวาย บังคมท พระอุโบสถวัด พระศรีรัตน ค้ำดาราม
และพระองค์เองกด้วยนาพระพพณนตคยา ทรงปฏิญาณความซอ
ตรงของข้าราชการทงปวงดคย ระเบียบการพระราชพขบรมราชา
ภิชะกททรงแก็ให้เป็นพรส่งขเป็นพน กงทำตามพรพรพหณแต่
ตั้งมูราชภิชะกททรงรับพระราชอาณาจกรและรับ เครื่อง ราชภุชภณท
เป็นด้าคณน การพรดำหรบบานเมืองจงเป็นกรทพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่ หัวไ้ทรง แก็ให้ เป็น แกน ดำรงชน ออก ประ เภทหนง
คิงพรพณนมา

ระเบียบยศศักดิ์

พอทำพระราชพขบรมราชาภิชะกแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว เริ่ม ทรงแก็ ระเบียบยศศักดิ์ ดวยมเหตุที่จะตอง
ทรงพระราชดำริในการน เมองตนแต่ทรงตงแบบเรียกพระนามพระ

เจ้าแผ่นดินในรัชกาลก่อน อธิบาย^{๒๕} ตาม ประเพณีโบราณ
 พระนามพระเจ้าแผ่นดินที่จารึก ^{๒๖}สุพรรณ บัญชีถวาย เมื่อราชาภิเษกมักใช้
 พระนามเดียวกันคือ ๆ มาช่วยถือว่าเป็นสิ่งดีมงคล คนทั้งหลายจึง
 ไม่เรียกพระนามตามทจารึกนั้น เรียกพระเจ้าแผ่นดินที่เสวยราชย์อยู่
 แต่ว่า “ขุนหลวง” หรือ “พระพุทเจ้าอยู่หัว” หรือ “พระเจ้าอยู่หัว
 ในพระบรมโกศ” แต่เมื่อมีจำนวนพระเจ้าแผ่นดินที่ตวงไปแฉ้วมาก
^{๒๗}ขึ้น ก็เรียกพระนามตามพอใจสมมุติกันต่าง ๆ เอาพระนามเมื่อก่อน
 เสวยราชย์มาเรียกเช่น “สมเด็จพระเพทราชา” บ้าง เรียกตามพระ
 อธิษาศัยเช่น “พระเจ้าเสือ” หมายความว่าคร้ายบ้าง เรียกตามที่
 ประทับเช่นว่า “พระเจ้าท้ายสระ” เพราะประทับอยู่พระราชมนฑ์ท้าย
 ท้ายสระบ้าง เป็นอย่างนั้นมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ถึงสมัยกรุงรัตน
 โกสินทร์^{๒๘} ดังแต่รัชกาลที่ ๑ มาจนตลอดรัชกาลที่ ๓ จารึกพระ
 นามในพระสุพรรณบัฏว่า “สมเด็จพระบรมราชาธิราชรามาริบดี”
 เหมือนกันทุกพระองค์ เมื่อรัชกาลที่ ๒ คนทั้งหลายเรียกรัชกาล
 ที่ ๑ ว่า “แผ่นดินสมเด็จพระพุทเจ้าหลวง” ครั้นมาถึงรัชกาลที่ ๓
 มีพระเจ้าแผ่นดินที่ตวงแต่เป็น ๒ พระองค์ คนทั้งหลายจึงมักเรียก
 รัชกาลที่ ๑ ว่า “แผ่นดินนี้” เรียกรัชกาลที่ ๒ ว่า “แผ่นดิน
 กตาง” พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรังเกียจว่าเป็น
 อปมงคล เพราะมีต้นมกตางกตงมีปลาย รัชกาลของพระองค์จะ
 เหมือนเป็นต้นท้าย จึงทรงบัญญัติให้เรียก ๒ รัชกาลก่อนตามนาม
 พระพุทธรูปซึ่งทรงสร้างอุทิศถวายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว^{๒๙} ๒ พระองค์

ชนสูงศักดิ์ของเจ้านายต่างกรมอย่าง ๓ ทรงสถาปนายศ “สมเด็จพระเจ้าพระยา” เข้าในทำเนียบให้เป็นชนสูงศักดิ์ในขุนนางอย่าง ๓ ทรงสถาปนายศ เจ้าประเทศราชอย่าง ๓ และทรงสถาปนายศศัตรูมีบรรดาศักดิ์ชน “เจ้าคุณ” เข้าในทำเนียบอีกอย่าง ๓ การที่ทรงสถาปนายศต่าง ๆ ที่กล่าวมานี้ มีอธิบายยศสมเด็จพระเจ้าพระยาที่ก่อนแต่โบราณยศขุนนางชนสูง สดเป็นเพียงเจ้าพระยา ตามทำเนียบศักดินาข้าราชการในกรมเจ้าพระยาแต่ ๓ คน คือ เจ้าพระยามหาอุปราช เป็นชนพิเศษคน ๑ รองลงมาถึงอัครมหาเสนาบดี ๒ คน คือ เจ้าพระยาจักรี ที่สมุหนายกเป็นหัว หน้าฝ่ายพลเรือนคน ๑ กับ เจ้าพระยามหาเสนา ที่สมุหพระกลาโหมเป็นหัวหน้าฝ่ายทหารคน ๑ ยศ สมเด็จพระเจ้าพระยา หามิได้ในกฎหมายนี้ มีแต่เรียกในหนังสือพงศาวดาร เช่น “สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก” และในพงศาวดารรัชกาลที่ ๓ มีว่า พระอุปราชศรีธำมระยาพละเทพเดิมให้เป็น “สมเด็จพระเจ้าพระยา” (จึ่งหน้า) ในพงศาวดารรัชกาลที่ ๒ ว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงตั้งเจ้าพระยามหาเสนา (เป็น) ที่สมุหพระกลาโหมเป็นเจ้าพระยาอภัยราชา ไปรับราชการจึ่งหน้า ดูกับหน้า ท้อง เดียวกับ ท้าวคงพระยาพลเทพ เป็นเจ้า พระยาใน รัชกาลที่ ๓ และมีปรากฏในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาอย่างหนึ่งว่า เมื่อเจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ถึงแก่อสัญกรรม พระเจ้าบรมโกศโปรด ฯ ให้เรียกศพว่า “พระศพ” อย่างเจ้า (ตามคำพจนานุกรมใหญ่ในสมุดถึงเหตุนี้กล่าวว่า ศพเจ้าพระยาอภัยราชา (เป็น) ได้พระ

ราชทานเกียรติยศอย่างเจ้า) พิจารณาความที่กล่าวมาเห็นว่าสมเด็จพระ
 เจ้าพระยาฯ เดิมจะเป็นแต่คำที่เรียกกัน คือเจ้าพระยาคนโต
 ความชอบพิเศษ ได้เลื่อนยศสูงขึ้นกว่าเจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดี
 เทียบเท่าเจ้าพระยามหาอุปราชในกฎหมาย อันมียศบาง อย่าง เหมือน
 กับเจ้า ก็เรียกกันว่าสมเด็จพระเจ้าพระยา ฯ หาใช้ยศในกฎหมายไม่
 ถึงรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงพ
 บำเหน็จเจ้าพระยาพระคลัง ซึ่งเป็น อัครมหาเสนาบดี อยู่แล้ว จึง
 โปรด ฯ ให้เป็นสมเด็จพระเจ้าพระยา และทรงบัญญัติยศสมเด็จพระ
 พระยาเข้าในกฎหมายเป็นชั้นสูงสุด ในยศขุนนางแต่เดิมมา บางที
 จะเนื่องมาจากทรงตั้งสมเด็จพระเจ้าพระยาตนเอง ทรงพระราชดำริ
 คือไปถึงยศเจ้านายต่างกรม ซึ่งตามแบบโบราณมียศ “กรมพระ”
 เป็นชั้นสูงสุด จึงทรงเพิ่มยศ “กรมสมเด็จพระ” ขึ้นอีกชั้นหนึ่ง สำหรับ
 ทรงตั้งพระบรมวงศ์ ซึ่งมี ความชอบเป็นพิเศษ เป็นชั้นสูงสุด
 ในยศเจ้านายต่างกรมแต่เดิมมา ที่ทรงแก้ไขระเบียบยศเจ้าประเทศ
 ราชนั้น แต่เดิมมีรัฐบาลในกรุงเทพฯ ยกย่องประเทศราชเป็นเจ้า
 แต่เมืองเวียงจันทร์กับเมืองหลวงพระบาง เพราะสืบสายมาแต่พระ
 เจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตแต่โบราณ ส่วนประเทศราช ในมณฑลพายัพ
 ยังให้มียศแต่เป็น “พระยา” เพราะเพิ่งตั้งเป็นประเทศราชขึ้นใหม่
 ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นี้ ต่อเจ้าเมืองคนโตมีความชอบมากจึง
 ทรงตั้งให้เป็น “พระเจ้า” เฉพาะตัว เช่นพระเจ้าเชียงใหม่กษัตริ
 ย์ในรัชกาลที่ ๓ พระเจ้านครตำปาดวงทิพและพระเจ้านครตำพูน

บุญมาในรัชกาลที่ ๒ แต่ชาวเมืองประเทศราชเหล่านั้นเองตลอด
ไปจนประเทศราชที่ชนกับพม่าเช่นเมืองเชียงตุงเป็นต้นนับถือว่าเป็น
เจ้า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่าลัทธิ
เจ้าเจ็ดคนที่ได้ครองเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองนครลำพูน
กับทั้งลัทธิเจ้าเมืองน่าน ได้มีความสามัคคีกันมา ที่ใหม่ยศเป็น
แต่เพียงพระยา คำว่าพวกที่ครองเมืองหลวงพระบางและประเทศ
ราชที่ชนพม่าหาสมควรไม่ จึงทรงสถาปนาให้ยศโดยปกติเป็นเจ้า
ถ้ามความชอบพิเศษเดือนชนเป็น “พระเจ้า” เป็นระเบียบสืบมา

การตั้งกรมเจ้านายและตั้งขุนนางที่ทรงแก้ไขระเบียบใหม่นั้น
ประเพณีเดิมการตั้งกรมหรือเดือนกรมเจ้านาย นอกจากอุปราช
ภิเชกมหาอุปราช พระเจ้าแผ่นดินเป็นแต่มี พระราชดำรัสตั้งแล้วก็
แล้วกัน ไม่ได้ทรงเกี่ยวกับ การพิธี พระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวได้ลงไป ในการพิธีถึงวงเจ้านายที่รับกรม ทรงรับ
จากพระมหาสังฆปริณายกอย่างอภิเชก และทรงเจิมจุณณ์ให้
เป็นลัทธิมงคล แล้วพระราชทานพระสุพรรณบัฏเอง และเมื่อก่อน
พระราชทานพระสุพรรณบัฏให้อาตมาธิบดีอ่านประกาศพระเกียรติคุณ
ของเจ้านายพระองค์นั้นก่อนเป็นเหตุให้ได้รับกรมให้ปรากฏด้วย

การตั้งขุนนางผู้ใหญ่ถ้าเป็นชนสูงถึงสมเด็จพระยา ก็แต่งตั้ง
ไปพระราชทานพระสุพรรณบัฏทำนองเดียวกับตั้งกรมเจ้านาย ถ้าชน
รองลงมาเพียงชนเจ้า พระยาที่พระราชทานในท้องพระโรง และมี
การอ่านประกาศเกียรติคุณเพิ่มขึ้นด้วย การตั้งขุนนางชั้นสามัญ

แต่ก่อนมาเป็นแต่กรรมวิงวรณ์ ตั้งมหายบอ กตัวเองและบอกไปตาม
กระทรวง ทบวงการต่าง ๆ ว่าทรง ตั้งคนนั้น เป็นทนน แดวกแดว
กัน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริให้
ตั้งญานบัตรลงพระราชหัตถ์ตราปรมาภิไธย และประทับพระราช
ตัญจนเป็นสำคัญ และให้รับตั้งญานบัตรต่อพระหัตถ์เป็นประเพณี
สืบมา

อนึ่งยศ ของ ตักริม บรรดาศักดิ์ชั้น “เจ้าคุณ” แต่ก่อน ก็เป็น
คำเรียกกัน มักเรียก ท่านผู้ใหญ่ในราชินิกุล หรือท้าวนาง ที่เป็นตัว
หัวหน้า และเรียกเจ้าจอมมารดาของเจ้านายต่างกรมผู้ใหญ่ แดว
แต่ใครจะเรียก ๆ กันพื้นเผื่อไม่ เป็นแบบแผน พระบาท สมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงบัญญัติให้ยศ “เจ้าคุณ” เป็นยศในกฎหมาย
สำหรับพระเจ้าแผ่นดินทรงตั้งแบบแผนสืบมา

แก่พระราชานุกิจ

การที่ พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรง แกไข วนบ
ธรรมเนียมใน ประเพณี ซึ่งเรียกใน กฎหมายว่า “พระราชานุกิจ” คือ
ระเบียบเวดาท พระเจ้าแผ่นดินทรง ปฏิบัติ พระราชกิจ ต่าง ๆ ก็เป็น
การสำคัญอีก อย่างหนึ่ง ซึ่งเป็น ประโยชน์แก่ บ้านเมืองมาก ตาม
ราชประเพณีมีแต่โบราณมา พระเจ้าแผ่นดินย่อมทรงประพาศิพระ
ราชกิจต่าง ๆ เป็นระเบียบ และตาม กำหนดเวด้าแน่นอนเสมอ เช่น
เสด็จออกขุนนางวันละ ๓ ครั้ง คือเวด้าเช้า ๑๐ นาฬิกาเสด็จออก

พิพากษาคดี เวลาบ่าย ๑๔ นาฬิกาเสด็จออกที่เฝ้าฯ ให้อำมาตย์
 คำ ๒๐ นาฬิกาเสด็จ ออกว่า ราชการแผ่นดิน เป็นต้น พระราชกิจ
 อย่างอื่น ถัดเข้า ระเบียบทรง ประพฤติโดย มีกำหนด เวลา เป็น ทำนอง
 เดียวกัน ข้าราชการผู้หน้าที่ในราชการอย่างใด ก็เข้าเฝ้าเห็นตาม
 กำหนดเวลา ทรงปฏิบัติ ราชการ อย่างนั้น เสมอไม่ต้อง นัดหมาย เห็น
 สะดวกแก่ ภาระงาน จึง ใช้เป็น คำร่ำราญ ประเพณี ดับมา ช้านาน แต่
 ระเบียบ พระราชานุกินนั้น ถ้าหวั่น แต่ เวลาเสด็จ ประทับ อยู่ในพระ
 นครราชธานี การที่จะเสด็จ ไปยังหัวเมืองไม่มี ในคำร่ำ แต่ก่อน
 มาการเสด็จ ไป หัวเมือง จึงแต่แต่ พระราช อริยาตย์ด้วย พระ องค์ของ
 พระเจ้าแผ่นดิน ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ดังแต่ดวง รัชกาลที่ ๓
 ไม่เสด็จ ทอดเสด็จ ไปทำ ศักดิ์สงคราม พระเจ้าอยู่หัวทรง ๒ รัชกาล
 ต่อมาประทับอยู่แต่ในพระราชวังเป็นพัน เป็นเหตุให้ทรงห่างเหิน
 กับราษฎร และมีได้ทอด พระเนตรเห็น การที่เป็นไป ตาม หัวเมือง
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริเห็นว่า พระ-
 ราชานุกินอย่างรัชกาลก่อนยังบกพร่องเป็นข้อสำคัญ พอเสวยราชย์
 ก็ทรงแก้ไข คงไว้แต่ ที่เป็น แก่นสาร เช่น เสด็จ ออก วันละ ๓
 ครั้งเป็นต้น พระราชกิจที่ไม่ เป็นการ สำคัญ เช่น เสด็จลง ทรงบาตร
 และทรง ประเคน เสด็จพระ ทุกวัน ดัง เคย มี มาใน รัชกาล ก่อน โปรด ฯ
 ให้เจ้า นาย ทำ แทน พระองค์ เอา เวลาไปใช้ใน พระ ราชการ ที่เพิ่ม
 ขึ้นใหม่ เช่นเสด็จออกรับผู้การราษฎร และเสด็จ ประพาส พระนคร
 ให้ราษฎร ได้เฝ้า เป็น ต้น ดัง กล่าว มา แล้ว นอกจาก นั้น ทรง พ้น

ประเพณี เด็ดจ ประพาส หัวเมือง ชน เหมือน อย่าง พระเจ้า แผ่นดิน ครอง
กรุงศรีอยุธยาบางพระองค์เคยประพาศมาแต่ก่อน มีโอกาสเมื่อใด
ก็ทรงพระ ราชอุคล่าหะเด็ดจไปยัง หัวเมืองต่าง ๆ ทางฝ่ายเหนือได้
เด็ดจไปถึงเมืองพิษณุโลก ทางตะวันออกเด็ดจไปถึงเมืองปราจีน
กับทง หัวเมืองชายทะเลตลอดจนเมืองจันทบุรีและเมืองตราด ทาง
ฝ่ายใต้เด็ดจไปถึงเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองสงขลา ทางฝ่าย
ตะวันออกเด็ดจไปถึงเมืองนครศรี ศรี เมืองกาญจนบุรี เมืองราชบุรี
และเมืองเพชรบุรี ได้ทอดพระเนตรเห็นภูมิธำเนาพระราชอาณา-
เขตคและ ทรงทราบการ หัวเมือง ยิ่ง กว่า พระเจ้า แผ่นดินแต่ ปางก่อน
โดยมาก ตามหัวเมืองที่เด็ดจประพาสนั้นโปรด ฯ ให้สร้างที่ประทับ
ขึ้น ใหม่ในวัง พระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีอยุธยาเคยประทับที่หลายแห่ง
เช่นวังบางปะอินของพระเจ้าปราสาททอง วังจันทร์เกษมของสมเด็จพระ
พระนเรศวรมหาราช วังเชิงเขาพระพุทบาทของพระเจ้าทรงธรรม
และวัง ณ เมืองตพบุรีของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ที่เมือง
เพชรบุรีและเมืองนครปฐมกมทพระราชวังโบราณทั้ง ๒ แห่ง แต่
โปรด ฯ ให้สร้างวังใหม่ในที่อื่น การที่พระเจ้าแผ่นดินเด็ดจประพาส
ตรวจการหัวเมือง จึงเกิดเป็นประเพณีอันมีประโยชน์แก่บ้านเมือง
เป็นอันมากแต่ในรัชกาลที่ ๔ ตบมา

แม่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแก้ไขพระราช
นุกิจดังกล่าวมา เมื่อภายหลังก็เกิดความลำบากแก่พระองค์ในการ
ที่ต้องทรงประพาศพระราชานุกิจ เพราะในรัชกาลที่ ๔ มีกิจการ

ต่าง ๆ ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินแต่ก่อน ๆ ไม่ต้องทรงทำ เกิดเพิ่มขึ้นใหม่
หลายอย่าง เป็นต้นแต่เหตุที่เคยทรงสมาคมและมีหนังสือไปมากับ
ฝรั่งเมื่อยังทรงผนวช ครั้นเสด็จเสวยราชย์พวกฝรั่งต่างประเทศ
ได้ทราบพระเกียรติคุณ พวกเขย็นหนังสือมาถวายมากจน เกิด
พระราชกิจที่ต้องมีพระราชหัตถ์เตชาเป็นภาษาอังกฤษ ถึงชาวต่าง
ประเทศเพิ่มขึ้น อันต้องทรงแต่งเองเขียนเอง เพราะยังไม่มี
ใครอื่น ที่รอบรู้พอจะช่วยพระราชกิจนั้นได้ ต่อมาถึงสมัยเมื่อทำ
หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีกับฝรั่งต่างประเทศแล้ว เกิดกิจ
ซึ่งได้ตอบกับพวกกงสุลในการต่าง ๆ เพิ่มขึ้นอีก บางทีเป็นการ
สำคัญอันจะกราบทูล หรือปรึกษา โดยเปิดเผยในเวลา เสด็จออกขุนนาง
เหมือนอย่างแบบเก่าไม่ได้ ก็ต้องส่งหนังสือที่มากับทั้งร่างตอบเข้า
ไปถวายทรงพระราชวินิจฉัย นอกจากนั้นการที่ทรงรับ ฎีกาของ
ราษฎร ก็เพิ่ม พระราชกิจที่ต้องทรงพิจารณา ฎีกาคด้วย อีก อย่าง หนึ่ง
หรือถ้ารวมว่าโดยย่อ คือเกิดการที่ต้องทรงพระอักษรเป็นส่วนใหญ่
เพิ่มขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ต้อง ทรงปฏิบัติการณ์นั้น แทรกเข้า ในระเบียบ พระราชานุกิจประจำวัน
วันไหนหนังสือที่เร่งร้อนต้องทรงมาก เวลาเสด็จออกจากราชการ
บ้านเมือง เวลาว่างมัก เสด็จออกไป เหนือ ๆ เป็นเหตุให้
ข้าราชการผู้ใหญ่ติเตียนว่า เวลา พระราชานุกิจไม่แน่นอน เหมือนใน
รัชกาลที่ ๓ บางคนก็เคยขาดเฝ้าด้วยอ้างว่า สูงอายุแล้ว อยู่ดึกทหน
ไม่ไหว แม้ผู้ที่ยังไม่สูงอายุก็พลอยเอาอย่าง ประเพณีที่เสนาบดี

ต้องเข้าเฝ้าทุกวันเสด็จมา ถ้ามีราชการ สดกสำคัญมักเข้าเฝ้าเวลา
เสด็จออกที่รโหฐาน ราชการสามัญที่เคยกราบทูลในเวลาเสด็จออก
ขุนนางมักให้แต่ปลัดทูลตลอดกราบทูลแทน (เมื่อเริ่มรัชกาลที่ ๕
ปรึกษากัน ให้กลับ ใช้แบบพระราชานุกิจอย่างรัชกาลที่ ๓ จึงจะ
ปรากฏอธิบายในค่อนอื่นต่อไปข้างหน้า)

ค. เมืองเชียงตุง

ในรัชกาลที่ ๔ ต้องทำสงครามครั้งเดียว และไม่เหมือนกับ
สงครามใน ๓ รัชกาลที่ล่วงแล้ว ด้วยแต่ก่อนพอเปลี่ยนรัชกาลใหม่
ทั้งรัชกาลที่ ๑ และที่ ๒ พระราชาศักริ์เข้ามาบรรทุก เมื่อครั้งรัชกาล
ที่ ๓ เจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์เป็นชนกยกกองทัพลงมาบรรทุก ไทยเป็นฝ่าย
ข้างคอสู้รักษาอาณาเขตต์ทั้ง ๓ คราว แต่คราวนี้ไทยไปตีเมือง
เชียงตุงเป็นการบรรทุกอาณาเขตต์ของพม่า จึงผิดกัน ทจริงเรื่อง
ค. เมืองเชียงตุงเริ่มมาในรัชกาลที่ ๓ ด้วยเหตุเกิดจลาจลในอาณา-
เขตต์ลื้อ ดับต้องบ้นนาอันเป็นประเทศราชของพม่า แต่ภูมิฉันทนา
อยู่ต่อแดนทั้งประเทศจีนและประเทศสยาม และเคย ขอมชนคอจีน
หรือไทยในเวลาได้ความลำบากมาแต่ก่อน เมื่อก่อนเกิดจลาจลครั้ง
นั้นพวกเจ้านายราชวงศ์เมืองเชียงรุ่ง ซึ่งครอบครองดับต้องบ้นนา
พากันอพยพครอบครัวหนีภัยมาอาศัยอยู่ในแดนเมืองน่านและเมือง
หลวงพระบาง (เมื่อยังเป็นอาณาเขตต์สยาม) หาดายพวก เจ้าเมือง

๑. ลื้อ เป็นชาติไทยจำพวกหนึ่ง พูดภาษาไทยสำเนียงเหมือนชาวนครศรีธรรมราช

หลวงพระบางและเมืองน่านตั้งคณายก เป็นหัวหน้าตั้งมายังกรุงเทพ ฯ
เพื่อขอพระบรมเป็นท พงและจะทรงพระมาขึ้นไทย ก็ในเวลานั้นทาง
ประเทศพม่าเชื่อมกำลังกับแคว้นอังกฤษ (ครั้งแรก) พระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่าเป็นโอกาสที่จะแผ่
พระราชอาณาเขตออกไปถึงตีนดงบ้านนา แต่จะต้องค้อมเมืองเชียงตุง
ซึ่งพม่าให้ความคุ้มครองเมืองดงให้หมดกำลังเสีย ไทยจึงจะเอา
เมืองตีนดงบ้านนาไว้ได้ ครั้นนั้นพอพลเจ้าประเทศราชในมณฑล
พายัพทราบกระแสพระราชดำริ ก็พากันขึ้นรับอาสาตั้งเมืองเชียงตุง
ด้วยเห็นแก่ประโยชน์ที่จะได้เขตกับ ทพยัติน เมื่อรับ ขึ้นตามพระ
เพณืการสงครามในสมัยนั้น จึงโปรด ฯ ให้พลกประเทศราชเมือง
เชียงใหม่ เมืองนครลำปาง และเมืองนครลำพูน ยกกองทัพขึ้นไป
ตั้งเมืองเชียงตุง (ครั้งแรก) เมื่อปีระกา พ.ศ. ๒๓๑๘ แต่กองทัพ
ที่ยกไปไปทำการไม่พร้อมกัน ถึงที่สุดขัดสนเสบียงอาหารก็ต้อง
เลิกกลับมา พอประจวบเวลาพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ประสูติ เรื่องตั้งเมืองเชียงตุงก็ค้างอยู่เพียงนั้นจนถึงรัชกาลที่ ๓
ถึงรัชกาลที่ ๔ มีความจำเป็นจะต้องตกลง เป็นยุที่จะทำ
อย่างไรต่อไปทั้งในเรื่องตั้งเมืองเชียงตุงและเมืองตีนดงบ้านนา เพราะ
พลกเจ้านายเมืองเชียงตุงต้องคอยพึ่งอยู่ในกรุงเทพ ฯ ถึง ๓ ปี พรรค
พลก ครบครัน ทกคอยอยู่ใน แขวงเมืองน่าน และ เมือง หลวง พระบางก็
มาก พอประจวบกับได้รับศุภอักษรของเจ้าฟ้าแค้นหัวเจ้าเมืองเชียง
ตุงมามีใ้กราบ บังคมทูล ว่าการ ที่เกิด จลาจล นั้น ระวังเรียบร้อยแล้ว

ขอพระราชทาน อนุญาตให้ เจ้านาย ที่มา พัง พระบารมี กับ พวก บริวาร
กลับ กันไป บ้านเมือง และเจ้าเมือง เชียงรุ่ง จะ ถวาย เครื่อง ราช
บรรณาการ ๓ ปีครั้ง ๑ เหมือนอย่างประเทศราชต่อไป พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราช คำรัส ว่าพวก ราชวงศ์ เมือง
เชียงรุ่ง กับพวก บริวาร หนัภัย มาพึ่ง พระ บารมี ใน เวลา บ้านเมือง เป็น
รดาจตุ บ้านเมืองเรียบร้อย แล้วใครประสงค์ จะกลับไป บ้านเมืองก็
พระราชทานอนุญาตให้กลับไปตามใจสมัคร แต่ส่วนเรื่องการค้าเมือง
เชียงรุ่งและเรื่องที่ถูกพินกับเมืองเชียงรุ่งต่อไปอย่างไรนั้น โปรด ฯ
ให้เสนาบดี ปรีक्षा กันท่า ความเห็น ชนกราบ บังคมทูล ที่พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรง บัญชา หรือครัด ปรีक्षा เสนาบดี
จะเป็นเพราะเหตุใด ชอน พิจารณา ดูเห็น ว่าคงเป็นเพราะ วจนจตุ
เรื่องเมืองเชียงรุ่งเกยวกกับการ ท้าศึกสงคราม ชนเป็น วิชาซึ่ง พระองค์มี
ได้มีโอกาสดทรงศึกษา ° ส่วนเรื่องเมืองเชียงรุ่งนั้น คงทรงเห็นการ
เหมือน พระบาทสมเด็จพระพุทธ ยอดฟ้า จุฬาโศก เคยทรง พระราชดำริ
มาแต่ก่อน ว่าเมืองตอ ตับต้องบ้นนาเคยชน แก่พะม่า และจีน แม้
ไทยรบเป็นทพง ถ้าพะม่าหรือจีนมาเบียดเบียนเมืองเชียงรุ่ง ก็ยาก
ที่ไทยจะไปช่วยบ้องกัน เพราะหนทางไกลและกันดารนัก จะไม่เป็น
ทพงแก่พวก ตอตบต้อง บ้นนาได้จริง แต่จะครัด ปฏิเสธ โดย คำพัง

๑. ถ้าใครสังเกตดูรูปลายลักษณ์ในรัชกาลที่ ๔ จะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระ
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระรูปทรงแต่งพลเรือน แต่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า
เจ้าอยู่หัวทรงแต่งเป็นทหารเป็นนิจ

พระราชดำริฯ^{๑๔} จังทรงอาศัยเหตุเป็นโอกาส^{๑๕} การเข้าซึ่งเสนาบดีเหล่า
นั้นได้เคย พิจารณา บัญชาการ มาแล้ว เมื่อ รัชกาลที่ ๓ ให้ปรึกษา
กันอีก ครองหน้^{๑๖} จ่าจะควรทำอย่างไร คือไปใน รัชกาลใหม่ ก็ในปี
ชวด พ.ศ. ๒๓๙๕ นั้นเสนาบดี ประจบกับ อังฤษ มาที่เมือง พระม้าออก
(เป็นครั้งที่ ๒) พระม้ากำลังคิดรบพุ่งกับอังกฤษจะไปช่วย เมืองเชียง
รุ่งไม่ได้ เป็นโอกาสเกิดพมชน^{๑๗} เสนาบดีจึงพร้อมกันทำความเห็น
กราบบังคมทูล เห็นว่าควรจะดำเนินการต่อไปตามพระราชดำริใน
รัชกาลที่ ๓ คือให้ไป ต่เมืองเชียงคอง^{๑๘} เมื่อได้เมืองเชียงคองแล้ว
ก็จะได้เมืองลือ^{๑๙} ลือต้องเป็นของไทยโดยไม่ลำบาก แต่การที่จะต
เมืองเชียงคองควรไหม กองทัพ กรุงเทพฯ ฯ ยกขึ้นไป ควบคุมกอง
ทัพพวก มณฑลพายัพ ด้วยจึง จะเป็นการ สะดวก และ จะเป็น ประโยชน์
ฝักฝืนข้าราชการในกรุง ให้ชำนาญการศึกสงคราม ชนด้วย เมื่อ
เสนาบดีตม^{๒๐} ค^{๒๑} อย่างนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงบัญชาตาม โปรด ฯ ให้เกณฑ์คนในมณฑลพายัพและหัวเมือง
เหนือ นอกจาก มณฑล นั้นรวม จำนวน ๓๐,๐๐๐ จัดเป็น ๒ กองทัพ
ให้เจ้าพระยาบรมราช (นุช บุนนาค^{๒๒} ซึ่งต่อมาได้เป็นเจ้าพระยา
ภูธราภัย ที่สมุหนายก) คุมกองทัพหน้ายกไปทางเมืองเชียงใหม่ทาง ๓
ให้กรมหลวง วงศาธิราชสนิท เป็นจอมพล คุมกองทัพหลังยกไปทาง
เมืองน่านออกทาง ๓ ไปสมทบกันที่เมืองเชียงคอง กองทัพยกไปครั้ง
นั้นได้เมืองช^{๒๓} และด่าน ทางทัพพวก เชียงคองมา คงต่อสู้เข้าไป จนถึงต^{๒๔}
ล้อมเมืองเชียงคอง^{๒๕} ยังแคะจะหักเข้าเมือง เสนาบดีระบ^{๒๖} อาหารขาด

ตกต้องถอยทัพกลับมาตั้งอยู่เมืองเชียงแต่น
 กับจัดทหาร อย่าง ยุโรป ใน กรุงเทพฯ ๑
 กันว่าเมืองเชียงตุงก่อนกำลัง มากอยู่แล้ว
 กองทัพทั้งเสบียงอาหารและเครื่องศาสตราวุธให้มากขึ้น
 ความขัดข้องเหมือนเมื่อก่อนแล้วให้ยกขึ้นไปตั้งเมืองเชียงตุง
 ในฤดูแล้งปีฉลู พ.ศ. ๒๓๙๖ อีกครั้งหนึ่ง แต่ในเวลาดำริยามทัพอยู่
 นั้น ทางเมืองพะม่าได้จัดการสงครามกับอังกฤษ พะม่าส่งกำลังมา
 ช่วยรักษาเมืองเชียงตุง ทางฝ่ายไทยไม่รู้ ยกขึ้นไปคราวหลังก็เกิด
 ลำบากคงแต่เขาแดนเชียงตุง กองทัพเจ้าพระยาบรมราชโอรสต้องคิดขัด
 ไปไม่ทันล้มทัพหลวง กรมหลวงวงศาฯ ได้จัดขึ้นไปพบกอง
 ทัพพะม่ากำลังมากกว่าตกต้องถอยทัพกลับมา การตั้งเมืองเชียงตุง
 จึงเป็น อันไม่ สำเร็จ ถ้าคิด ดูว่า เพราะ เหตุใด เห็นว่า เพราะไปทำ
 สงครามใน ดินแดน ของ ข้าศึก ซึ่งไทยไม่รู้ เบาะแสภูมิตำแหน่ง
 เปรียบศักรอยู่โดยธรรมชาติอย่าง ๑ เพราะฝ่ายไทยประมาทไม่ชวน
 ขวายในการสืบสวนให้สัมพันธ์กับกระบวนพิชัยสงครามอย่าง ๑ เป็นข้อ
 สำคัญ แต่ถึงตั้งเมืองเชียงตุงได้ก็คงรักษาไว้ไม่ได้ ด้วยอยู่ใกล้แดน
 พะม่ากว่าแดนไทย

จัดทหารบกทหารเรือ

ทหารบกทหารเรือที่ฝึกหัด จัดระเบียบการบังคับบัญชาตามแบบ
 ฝรั่งเศส เกิดขึ้นในรัชกาลที่ ๕ แด่นมา เมื่อไทยรบกับญวนและ

ระบุว่า อังกฤษ จะ ย้าย เหมอน อย่าง เมืองจัน พระ บาท ดมเด็จพระ
 พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรด ฯ ให้สร้าง ดมเครื่อง อาวุธยุทธภัณฑ์
 และสร้างป้อมรักษาปากน้ำสำคัญทุกแห่ง ครั้นนี้ให้เกณฑ์พวก
 อาสาญวน (เขมร) หักเป็นทหารปืนใหญ่ ขึ้นอยู่ในพระบาท
 ดมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังดำรงพระยศเป็นเจ้าฟ้ากรมขุน
 อิศวรวิมลวรคพงศ์ ๓ เกณฑ์พวกอาสาญวนหักเป็นพวกทหารปืนเล็ก
 ขึ้นอยู่ในกระทรวงกลาโหม ดมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์
 เมื่อยังเป็นทนายศรีสุริยวงศ์ เป็นผู้บังคับบัญชาพวก ๓ สำหรับ
 รักษาป้อมที่เมืองสมุทรปราการ ทหารทั้ง ๒ พวกนี้แบ่งตามแบบ
 ทหารฝรั่ง และปรากฏว่าได้ให้มาตั้งแถวเป็นกองเกียรติยศเมื่อพระ
 บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จออก พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย
 ในวันบรมราชาภิเษก ๐ แต่ยังไม่ได้จัดระเบียบการบังคับบัญชา ใน
 ปีพุทธศ. ๒๓๘๔ ที่พระบาท ดมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จราชย์
 หนี มีนายร้อยเอกทหารอังกฤษคน ๑ ชื่อ อิมเป (Impey) ทราบ
 ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ เสด็จราชย์ และโปรดชนบ
 ธรรมนิยมฝรั่ง จึงเข้ามารับอาสาเป็นครูฝึกจัดระเบียบทหารบก
 ที่โปรด ฯ ให้จ้างไว้ แล้วเกณฑ์คนกรม อาสาต่าง และเขมรเป็น
 ทหารให้นายร้อยเอก อิมเป ฝึกหัด เรียกว่า “ทหารเกณฑ์หัดอย่าง
 ยุโรป” จัดเป็นกองร้อยละหมวดหมู่ มีนายร้อย นายสิบ คอบคุม
 ตามแบบฝรั่ง และโปรด ฯ ให้สร้างโรงทหารขึ้นสำหรับพวกทหาร

๑. มีในพงศาวดารรัชกาลที่ ๔ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์

ผลัดเวรกันอยู่ประจำราชการ การฝึกหัดและจัดระเบียบ ทหารครั้ง
นั้นเพราะทำตามแบบฝรั่ง และครูก็ไม่รู้ภาษาไทย จึงใช้คำบอก
ทหาร และ ชื่อ ตำแหน่ง นายทหาร เป็น ภาษา อังกฤษ มา ศดตอ รัชกาล
ที่ ๔ พอข้าพระบอไปว่านายร้อยเอกอิมเปได้เป็นครูทหารไทย ใน
ไม่ช้าก็ นายร้อยเอกทหาร อังกฤษ ชื่อ น็อกซ์ (Knox) เข้ามาอาสา
ออกคน ๑ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า
ทหารวังหลวง มีนายร้อยเอกอิมเปเป็นครู อยู่แล้ว จึงโปรดฯ ให้
พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว รับ นายร้อยเอก น็อกซ์ไป เป็น
ครูทหารวังหน้า และให้โอนทหารญวน (เขมร) ซึ่งพระบาท
สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ ทรง บังคับบัญชา อยู่แต่ ก่อนไป เป็น
ทหารวังหน้า ส่วนทหารมอญที่เคยอยู่ในกระทรวงกลาโหมนั้น
ก็โปรดฯ ให้คงอยู่ในบังคับบัญชาของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ซึ่งเป็น
ผู้จัดทหารเรือ ทหารพวก นั้นจึง เปลี่ยนไป เป็น ทหารมรณ สำหรับ
เรือรบ ต่อมาโปรดฯ ให้จัดกรมรักษาพระองค์เป็นทหารอย่างยุโรป
ขึ้นออกกรม ๑ และจัดพวกกรมอาสาญวน (คือพระพุทธรักษา) ทดง
บ้านเรือนอยู่ริมคลองผดุงกรุงเกษม) เป็นทหารบกใหญ่แทนพวกญวน
เขมรที่โอนไปวังหน้าออกกรม ๑ กรมทหารบกต่าง ๆ ที่กล่าวมานั้น
ต้นเดิมของทหารบกหมดมาจนทุกวันนี้

ทหารบกที่เริ่มจัดขึ้นเมื่อบัดนี้ พ.ศ. ๒๓๘๕ นั้นตนได้ส่งขึ้นไป
เข้ากองทัพนครหลวงวงศาธิราชสนิท เมื่อยกขึ้นไปตั้งเมืองเชียงตุง
ครั้งหลังในปีขศ พ.ศ. ๒๓๘๖ จะเป็นจำนวนคนเท่าใดหาทราบไม่ ทราบ

แต่ว่านายร้อยเอกนี้ออกสั้คุมไป. และได้ช่วยรบครั้งหลังเมื่อกองทัพ
กรมหลวงวงศาฯ กอกลงมา^๑

ส่วนทหารเรือนั้น เมื่อบริษัทที่ ๓ มีเรือรบ เป็น กำปั่นใบ
หลายลำ เกณฑ์พวกแขก (เขมร) กรมอาสาจามลงประจำชั้นอยู่ใน
กระบวนกลาโหม สำหรับลาดตระเวนในอ่าวสยาม บางทีมีราชการ
ก็ให้ไปถึงเมืองต่างประเทศที่ใกล้เคียง ถึงรัชกาลที่ ๔ เมื่อเจ้าพระ
ยาศรีสุริยวงศ์เป็นอัครมหาเสนาบดีกระทรวงกลาโหม ท่านชำนาญ
การต่อเรือ กำปั่นมา คงแต่ยัง เป็นหลวง นายสิทธิใน รัชกาลที่ ๓ พระ
บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดฯ ให้จัด ทหาร เรือ และ
ต่อเรือกลไฟเป็นเรือรบและเรือไซ้เป็นพาหนะ ฝ่ายพระบาทสมเด็จพระ
พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็โปรดการทหารเรือ ทรงต่อเรือรบและจัด
ทหารเรือจวนหาชนด้วย จึงเริ่มมีเรือไฟไซ้เป็นเรือรบและเรือพาหนะ
ตั้งแต่สมัย พ.ศ. ๒๔๐๓ เป็นต้นมา ๒ คงใช้พวกอาสาจามเป็น
พนักงานเดินเรืออยู่อย่างเดิม เพิ่มพวกมอญเป็นทหารมรับประจำเรือ
รบ แต่พวกคันทวนมีคหัดไทยใช้มาแต่แรก ส่วนการบังคับบัญชา
ในเรือรบ ในสมัยนั้นยังไม่มีไทยใครชำนาญ จึงต้องจ้างฝรั่งเป็น
กัปตันและคนหนเรือรบมาชำนาญ.

๑. เรื่องนี้พระองค์เจ้าสาสนีวงศ์ในกรมหลวงวงศาฯ ซึ่งได้ตามเสด็จพระ
บิดาไปด้วยในครั้งนั้นเล่าให้ฟัง

๒. บัญชีเรือกลไฟในรัชกาลที่ ๔ มีอยู่ในหนังสือบางกอกกาเลนดาร์ของ
หมอบรัดเล เล่ม ก.ศ. ๑๘๖๘

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ศิริกมล
62 ถนนปิ่น ลีลม (วัดเทพ) โทร. 31558
นายกระมล ศิริกมล ผู้พิมพ์, ผู้โฆษณา

12-1-2500